

İçindekiler Tablosu

<u>Türkiye Tüccarları Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devri</u>	4
<u>Memlûkler Devri</u>	7
<u>Tüccarların Uyguladığı Ticaret Usûlleri</u>	13
<u>Tüccarların Ticaret Dışı Faaliyetleri</u>	15
<u>Dipnotlar</u>	17

Altan ÇETİN

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Nedir bu Akdeniz? Bir araya gelmiş binlerce çeşit; tek peyzaj değil, sayısız peyzajlar ve biri diğerini izleyen denizler. Birbiri üzerine yığılmış uygarlıklar... Akdeniz'de gezen; Lübnan'da Roma dünyasını, Sardinya adasında tarih öncesini, Sicilya'da Yunan kentlerini, İspanya'da Arap varlığını, Yugoslavya'da Türk İslâmı'nı bulur ve yüzyılların derinliklerine iner; Malta'daki megalitik yapılara ya da Mısır piramitlerine dek uzanır. Akdeniz eski bir kavşak noktasıdır. Yüzyıllardır, herşey ona koşmuş tarihini alt üst ederek onu zenginleştirmiştir. İnsanlar, yük hayvanları, arabalar, gemiler, fikirler, dinler, yaşama sanatları.¹ Bu zenginlikler cümlesinden tüccarlar, vazgeçilmez unsurlardan olmuştur. Tüccarlar, Akdeniz'in beşerî bünyesinde iktisadi birikim ve hareketin temel taşı olmuşlardır. Her beşerî bünye/müessese, basit bir tasnifle, hareketin en temel âhengini taşır. Yani bünyenin her bir öznesince yapılan fiiller ve bu fiillerden etkilenen nesnelere söz konusudur. Bu üç unsurun imtiazı ile de hareket oluşur. Tacir, mal, ticaret gibi unsurlardan hasıl olan bu hareket iktisattır. İktisadın bünyesinde tüccar gibi bir özne, ticaret gibi bir fiil ve müşteri ile mal gibi bir nesne olmaksızın iktisattan bahsetmek hayli zordur. Ortaçağ iktisadiyatında bu unsurlar içinde en mühim rollerden biri tüccarlarındı.

Orta Çağ'da, bütün Yakınşark İslâm-Türk dünyası, büyük bir kültür çevresi teşkil eder; bu çevre içindeki muhtelif sahalara, bazı mahallî ayrılıklara rağmen, içtimaî ve siyasî hayatın bir çok daimî tezahürlerinde yani içtimaî ve siyasî müesseselerde önemli benzeşimler gösterir.² İşte bu bakımdan, dönem iktisadiyatının öznesi olan tüccarları, bu kültür çevresinin unsurları sayarak hareket ettik. Başlangıçta verilen zihniyet tahlili denemesi de bu mülahazayla değerlendirilmelidir. Çalışma, yorumlamacı olmaktan çok belirleyici ve tespit edici tahlillere dayanmaya çalışmıştır. Zira, bu dönem tüccarlarının tam tespit ve tahlilini yapmak bir makalenin çok fevkinde bir iştir.

Orta Çağ'da, genel olarak, ticarete helal kazanma, kanaat malı hırsıyla toplamayıp elde olanı hayırlı yolda harcama gibi ilkeler câri idi. Ancak bu yaklaşımla hedeflenen, toplumu atalete itmek, sosyal hayattan koparmak değil, mutedile yönlendirme ve toplumsal muvazaneyi gözetmektir. Meselâ, Mevlâna, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in 'Kendi el emeği ve alın teri ile kazandığını ye!' hadisini işitmedin mi? İşitmedin mi ki, Süleyman peygambere sık sık cennet yemekleri getirirlerdi. O da bu yemekleri yer, bunlardan lezzet alırdı. Bir gün Cebrâil-i Emin, Süleyman (a.s.)'a cennetten tayınını getirdiklerinde orada bulunuyordu. Süleyman (a.s.), bu yemekleri tam bir iştah ile yiyordu. Bir melek, diğer bir meleğe; 'Süleyman, bu cennet yemeğini sanki eziyet çekerek kazanmış gibi öyle bir istek ve iştah ile yiyor ki (sorma) Allah Peygamberi'nin haraç (tabl) yememesi gerekir', diyordu. Süleyman (a.s.) Cebrail'den; "Ne diyorlar diye sordu. Cebrail; "Ne dediklerini işitiyorsun", dedi. Süleyman (a.s.) "Yani el emeği ile kazanılan yemek cennet yemeklerinden daha lezzetli ve iyidir mi diyorlar" dedi. Cebrail; 'Evet' diye cevap verdi. Ondan sonra Süleyman (a.s.) tövbe edip, zembil örmeye ve onun kazancıyla geçimini sağlamaya başladı,³ misaliyle etrafındakileri helâl kazanca teşvik ediyordu.

Yine o, dostlarının ticaret, yazı yazma (hattatlık) veya herhangi bir el emeği ve alın teri ile geçinmelerini sağlamaları için Peygamber (a.s.)'in, "Gücün yettikçe istemekten sakın" sözünü yerine getirmeye teşvik etmiş ve buna uymayıp el açanlardan yevmi kıyamette yüz çevireceğini buyurmuştu.⁴ O, "Helal para kazanmakla meşgul ol ve kanaat et",⁵ Helal lokmanın senin canında şevki, zevki arttıran ve seni öteki âlemlere teşvik eden, peygamberlerin ve velilerin yoluna götüren lokma olduğunu bil,⁶ Kur'an-ı Mecid'de 'Eğer şükrederseniz nimetinizi arttırırım' (K. 17/7) ayetini okumadın mı? Yani, her türlü kusurdan arı, duru olan Allah şükredenlerin şükürüne fazlasıyla vaatle bulunmuştur", "Şükür nimeti avlamak için bir araç, elde bulunan nimeti korumak için de bir bağdır" sözleri⁷

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÛCCARLAR

etrafındakileri çalışmaya, kazanmaya ancak muhteris olmamaya teşvik ederek, elindekilerle iktifa ve şükürü tavsiye ile bunların mevcut nimeti arttıran birer araç olduğunu ifade etmiştir.

Aksarayî'nin "Ömrü servet arkasında koşmakla telef edersin, bin bir hile ile hazine biriktirsin; halbuki sen o hazinenin başında sahraya yağın karlar gibisin, birkaç gün oturur, sonra erir gidersin" sözü de⁸ yukarıdaki mülahazaları destekler. İnsanın nurunu ve olgunluğunu arttıran bir lokma helal kazanılmış lokmadır. Eğer bir lokmanın içinde hile ve kıskançlık görürsen ve ondan cehalet ve gaflet doğarsa, aşk ve tatlılık ise helâl lokmadan doğar. Lokma, meyvası düşünceler olan bir tohumdur. Lokma bir denizdir, cevheri düşüncelerdir. Helâl lokma ruhta, ibadet meyli ve öteki dünyaya gitmek kararı doğurur. Lokmayı yiyebildiğin kadar ye, fakat kendini dünya işlerine harcamamaya dikkat et ve mutlaka hikmet yoluna, peygamberlerin ve velilerin sözlerini dinlemeye harca, yoksa lokma seni yer"⁹ sözleriyle belli bir iktisadî psikolojiye yönlendirmeye çalışmıştır. "Dünya varlıklarını birer toprak parçası farz et, kimseyle var olmayan servet toprağa da beraber girmiyor. Bugün dallarını yükseklerde gördüğün ağaçlar, sudan meydana gelmiş, toprağa karışacaktır."¹⁰ "Sonra muhakkak ki bu dünya aldanılacak bir yer, geçilecek muvakkat ikametgâhtır; saadetleri kısırlıklarıyla mukadderdir; sarayları yıkılmaya mahkum, rüzgârları öldürücüdür; tatlıları zehirle doludur, orada oturan şüphesiz gidici ve onun günleri geçicidir. İkbali gidici bir misafir ve yaz bulutu gibidir veya ziyareti geçici bir tayftır, yiyecekleri acıdır; tatlı gösterdiği nimetleri zail olucu, şerbetleri gamlı, tatlıları zehirle yoğrulmuştur"¹¹ mülahazaları da insanlara bir denge nizamı sunmakta, aç olan ve bir avuç topraktan başka bir şeyle kanaat etmeyen insan gözünü, hayatın hakikatlerine yönlendirmeye çalışmaktadır.

Bu gayreti bir arif bir zenginden; "Malı mı yoksa günahı mı seviyorsun?" diye sordu; Zengin de "Malı seviyorum" dedi. Bunun üzerine arif; Doğru söylemiyorsun, belki günah ve vebali daha çok seviyorsun. Çünkü, malı bırakıp, vebal ve günahı ölürken birlikte götürdüğünü ve Allah'ın yanında kınanacağını görmüyor musun? Eğer ersen, malı günahsız olarak birlikte götürmeye çalış. Eğer malı seviyorsan, onu kendinden önce Allah'ın yanına gönderirsin, o, mal Allah'ın huzurunda senin için iyi işler yapar, çünkü, "Nefsiniz için önce gönderdiğiniz her hayrı, Allah'ın yanında bulursunuz." (K. 73/20)¹² "Allah sana iki şey verdi. Biri servet öteki kılıç (kuvvet); servetle iyilik tohumu ekilebilir, kılıç ile de halk arasındaki düzensizlikler kaldırılabilir"¹³ mülahazasıyla bu desteklenir. "Allah'a hamd ve minnet olsun ve kuvvet ve kudret de O'nundur. Zamanımızda da Emir Muineddin Süleyman, Osman gibi yüce Allah'ın verdiği nimetlere tam bir ciddiyetle şükrediyor, bütün bilgileri, fakirleri, dini bütün kişileri ve ârifleri besliyor, ümmetin bütün mustahsen olanlarına türlü yardımlarda bulunuyor ve "Şefkat, Allah'ın malı, kulu içindir" sözü gereğince halkı korumayı kendine gerekli biliyor."¹⁴

Orta Çağ'ın iktisat hayatını ve zihniyetini karakteristik çizgilerde ve geniş sayıda aksettirenler şüphe yok ki, tacir ve sanat erbabıdır. Bu manada "esnaf" toplulukları, şehir iktisadının en ehemmiyetli kısmı, hatta o iktisadın ta kendisidir.¹⁵ Buradan hareketle tacir kelimesine bir tanım getirmek daha doğrusu onda mündemic olan manalardan birini ifade etmek gerekirse; Tacir, piyasada arz ile talep arasındaki yahut belirli mallarda fazlalıklara sahip olanlarla olmayanlar arasındaki bağıdır. Tacir spekülatif kazançtan ve senet biriktirme güdüsünden kendisi alıkoymayı başardığı zaman sosyal fonksiyonu optimal seviyeye ulaşmış olur. Normal kâr ise tacirin hakkı olan adil ücrettir.¹⁶ Tüccar üretici veya başkasından alıp satıcı olabilir. Klasik İslâm dünyasında her iki çeşit de görülmekteydi. Bu nizamda üretici dağıtıcı olarak malını doğrudan müşteriye satar. O devirlerde hakim olan usûl ise üretici-satıcı-tüketici şeklinde olmakta idi. Üreticinin özel satıcıları vasıtasıyla

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÛCCARLAR

mallarını sattıkları da görölmekteydi ki bunun örneklerini Eyyübîlerde, Memlûklerde ve Osmanlılarda görmekteyiz. Diğer bir satış türü de, ilk misali Medine'de Hicret'ten sonra görölen, takastır ki bunda dellal denen araçılar vardı.¹⁷

Tüccar tabiri ve kapsadığı zümreler tarihte daima aynı kalmamıştır. Kelime, bazen dar ve bazen geniş manada kullanılmış yerine göre şehirler arasında seferler yapan tüccara, şehir içinde seyyar satıcı ve hatta yerleşik çarşı esnafına alem olmuştur.¹⁸ Bütün bunlarla beraber hassas bir hesap ve defter tutma alışkanlığı, normal bir kapital yatırım ve işletmesinin vereceği kâr şanslarını hesaba katarak faaliyetlerini ayarlamak alışkanlığı, tüccar gruplarının ve kervanlarını donatanların hakiki saikleri ve kaygıları karşısında biraz sönük kalmaktadır. Macera hevesi, ayak basılmamış memleketleri görmek, umulmadık servetlere kavuşmak merakı gibi iktisat dışı bir karakter de söz konusuydu.¹⁹ Eflakî'deki "Saygın zengin ve niyazmend bir tacirin, Tebriz şehriden gelip şekerfuruşan hanında çektiği zahmetlerden ve kitapları gözden geçirmesinden amacı, ulu bilginler ve dindar şeyhleri arayıp bulmaktır, yoksa yalnız ticaret yapmak ve servet edinmek değildir"²⁰ şeklindeki kayıtlarla, bu iktisat dışı olan gayelerin mevcudiyeti de anlaşılmaktadır. Kutadgu Bilig'de "Tüccarın yurtluklar edinmeye heveslenmesi gerekmiyor, gümüş, onun toprağı, suyu ve bağıdır" denilerek²¹ tüccarın bahsedilen hareketliliğine de işaret edilmektedir. İnsan düşüncesini madde merkezli bir hâle getiren kapitalizm ve maddenin ve mananın özüne maddeyi yerleştiren batı felsefesinin, doğunun nevi şahsına mahsus değerleri mündemiç dünyası karşısındaki farklılığı, ifadesi gereken ilmî bir hakikattir.

Türkiye Tüccarları Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devri

Türkiye (Anadolu),²² Orta Çağ'da, doğuyu batıya, kuzeyi güneye bağlayan milletler arası ticaret yolları için adeta bir köprü durumundaydı. Devlet adamları bu imkânın değerini anlamışlar ve ticaretin gelişmesi için siyasî ve ticarî alt yapıya yönelik tedbirler almışlardı. Bu cümleden tüccarlara da büyük bir imtiyaz tanınmış ve ticareti rahat yapabilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştı. Malları soyulan tüccarların zararları hazineден ödenmiştir ki bu, zamanına göre bir çeşit devlet sigortası demektir.

Bundan başka Selçuklu hükümdarları bağ, geçiş ve gümrük vergilerini tamamen kaldırarak veya düşük oranlara indirerek (%10'dan %2'ye) ticareti ve tüccarı desteklemiş ve teşvik etmişlerdi.²³ Milletlerarası ticaret kervanlarının emniyeti ve istirahati için Selçuklu Devleti'nin kurduğu teşkilat iktisadî olduğu kadar içtimaî ve medenî cepheleri ile de çok büyük ehemmiyet arzeder.²⁴ Alaü'd-Din Keykubat devrinde, 8 Mart 1220'de Venedik Elçisi J. Teopulo ile Sipehsalar Şemsu'd-Din arasında imzalanan antlaşmada, tüccarlar için can ve mal güvenliği, öngörülen maddeler arasındaydı.²⁵

Türkiye'de ticaretle uğraşanların ve sair esnafın Ahîlik teşkilatı altında birleştikleri görölmüyor. Ahîliğin temelleri Nasır Li Dinillah'ın tesis ettiği fütüvvet teşkilatına dayanmaktadır. Bu müessesenin ortaya çıkışı, Nasır'ı yabancı hakimiyeti devirlerinde ortaya çıkan mezhep itilaflarının etkilerinin sosyal yönünü idrak etmesiyle olmuştur. Bundan dolayı Nâsır ahenk sağlamaya ve safları birleştirmeye çalışıyordu. Bu maksatla, bir taraftan aydınlarla, bir taraftan da halk ve fütüvvet teşkilatlarıyla olan bağlarını sağlamlaştırmaya çalışıyordu. Ayrıca çeşitli mezheplerle yeniden birliği sağlamak için yardımlaşmaya çalışıyordu.²⁶ O iktidara geldiğinde, mevcut bölünmelerin üzerinde yer alacak bir müessesenin bulunmasını ve hilafeti tehlikelere karşı emniyete almayı istiyordu. Halife, fütüvvet teşkilatı içinde topluluklarla (mecmuat-ı fityan) önceden alâkalar kurmuştu. Şimdi ise, fütüvvet teşkilatlarını birleştirmeye iç bağlarını sağlamlaştırmaya, ahlâkî ve

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

terbiyevî seviyesini pekiştirmeye, daha basit bir anlatımla, hükümrân olduğu arazi parçasının sınırlarını aşacak, birleştirici bir hareket oluşturmaya çalışıyordu. Bunda da başarılı oldu. Fütüvvet teşkilatındaki liderlik konumunu kendi toprakları dışına, komşu "emirlere" kadar genişletmişti. Onun bu teşebbüsleri neticesinde fütüvvet teşkilatı yenilenmiş, yaygınlaşmış ve kavramları tanımlanıp belirginleşmiş ve böylece daha öncekilerden farklı bir fütüvvet teşkilatı zuhur etmişti.²⁷

Fütüvvet geniş manasıyla esnaf teşkilatına verilen umumî isim, Ahî ise o teşkilat mensuplarının veya onlar tarafından seçilen başkanın ünvanı olmuştur.²⁸ Ahîlerin buldukları toplumda siyasî, askerî, ahlâkî, eğitici ve tesanüd, arabuluculuk ve sosyal güvenlik ile gençlikle ilgili fonksiyonları vardı.²⁹ Selçuklular devrinde ve sonrası, şehirlerde saydığımız sahalarda faal olan ahîler üretimi ellerinde tutuyorlardı. Kendi aralarında sıkı hiyerarşik teşkilata sahîp olan ahîler şeyhlerinin idaresinde "standart" üretim yapıyorlardı.³⁰ Büyük Türk iktisatçısı, sanat ustası Nasırüddin Ahî Evren (1172-1262) ahlâk, konukseverlik, yardımseverlik ve sanatın uyumlu bir birleşimi olan ahîliği örgütleyerek o denli saygın bir duruma getirmişti ki, 13. yy.'ın ikinci yarısından 14. yy.'a kadar Türkiye'de devlet adamlarının, kadıların, müderrislerin çeşitli tarikat şeyhlerinin, büyük tüccarların ahî birliklerine dahîl oldukları bilinmektedir.³¹ Sonraki dönemlerde Osmanlı Hükümdarı Orhan Gazi (1324-1362) ve Sultan I. Murad (1362-1389) Ahî idiler.³² Yine Sultan Baybars'ın fütüvvet teşkilatına bağlı olduğu bilinmektedir.³³

Ahîliğe bir meslek, sanat ya da ticaretle ilgisi olmayanlar katılamazdı. Ahî örgütünde sanatlar iş yerinde yamak, çırak, kalfa, usta, hiyerarşisi ile mesleğin incelikleri öğretilirken, akşamları da ahlâk eğitimi, haftanın belli günlerinde ise silah talimleri ve ata binme öğretimi yaptırılırdı.³⁴ Kısmen dinî tasavvufi esaslardan, kısmen de kahramanlık ananelerinden mülhem olan bu mesleki ahlâk, tesanüdü ve gayr-ı endiş mahiyette idi; yani patron ile işçi arasında vaziyeti şeyh ile mürid arasındaki ilişkiye benzer bir hâle koyarak "manevi bir nizam" tesisi gayesini takip ediyordu.³⁵ Ahîlerde her sanat ve meslek, bir İslâm büyüğünü, velisini kendilerine üstad tanır ama onlar bunu, batıdaki esnaf ve sanatkârların duydukları zorunluluk ve kaygı ile yapmazlardı. Zaten ahîliği benzer kuruluşlardan ayıran en büyük değişiklik din adamlarının da, devlet otoritesinin de onlar üzerindeki mahdud etkisidir.³⁶ Ahî birlikleri içinde, mensupların iş hayatı dışındaki sıkıntılarıyla ilgilenilmiş, sıkıntıların aşılmasına el birliği ile çalışılmıştır. Her esnaf grubunun bir yardım sandığı vardı. Buna esnaf vakfı, esnaf sandığı veya esnaf kesesi denirdi. Bunlardan ihtiyacı olan esnafa, hastalara, bir felakete uğrayana, ölenlerin yakınlarına yardımda bulunulur, isteyenlere borç para verilirdi.³⁷

Bu düzen içinde 12 sınıf fütüvvet dışı sayılmıştı. Mümin olmayanlar, münafıklar, falcılar, müneccimler, içki içenler, dellaklar, dellallar, çulahlar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, ameldarlar ve madrabazlar bu birliklere alınmıyorlardı.³⁸ Bu ahî birlikleri yalnız şehirlerde değil, köylerde ve uçlarda da mevcut idi. 13. asırda bütün İslâm dünyasını kaplayan sofi tarikatleri teşkilatını takliden yapılmış toplantı mahalleri, zaviyeler vardı.³⁹ Köylerde yaren odası ve misafir odası adını alan mekanlar da vardı. Bazı kalabalık köylerde birkaç tane idi. Konuk odaları hali vakti yerinde olan ailelerce finanse edilirdi. Bunların çoğu iki katlı idi. Yukarıda iki göz odası, aşağıda birer ahır ve samanlığı, helası bulunurdu.⁴⁰ İbn Battuta, meşhur seyahatnamesinde buna işaret etmektedir.⁴¹ Ahîler, aslen hiçbir siyasî gücü olmayan, fakat iktidar boşluğu vuku bulduğu zamanlarda karışıklıklar çıkan yerlerde ön sırayı alan, düzenli ordunun eksiklerini tamamlayabilme özelliği olan teşkilatlanmalar idiler.⁴²

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Gerçekten Ahîler, Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ve Moğol istilası döneminde Türkiye'nin savunmasında ve düzeninde büyük rol oynamışlardı. Ahîler devlet idaresinin zayıfladığı, otoritesizliğin baş gösterdiği geçiş dönemlerinde şehirlerin idaresini ellerine alıyorlar ve eski idareden yeni idareye geçişin toplum için sarsıntıya sebep olmamasına çalışıyorlardı.⁴³

Hakikaten, Ahîlik 12. ve 13. asırların harp, isyan ve istilaların dalgaları arasında sanat erbabı için dinlendirici, huzur ve emniyet verici bir ocak başı vazifesi de görmüştür. Bu sebeple Ahî zaviyelerine, bir manasıyla, birer iktisadî teşekkül olmalarının yanında, fertler arasında sıcak samimi, bir topluluk ruhunun tecessüm ettiği -tabiri caizse kristalleştiği- müesseseler nazariyle bakmak mümkündür.⁴⁴ Ahî teşkilatı'nın umumî yapısına baktığımızda hisbe vazifesini uhdesine aldığını görmekteyiz. Yani daha önce ifade ettiğimiz muhtesibin vazifeleri bir şahsi manevî olarak Ahîlik müessesesinde mazmun idi. Toplumda emr-i bi'l-maruf nehy-i ani'l-münker olarak formüle edilen vazifeyi Türkiye'de bir yönüyle Ahîler icra etmekteydiler. Günümüzde ki modern kurumlara baktığımızda Ahîliğin yerini ticaret ve sanayi odaları, sendikalar, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği (T.O.B.B.), Türkiye Esnaf ve Küçük Sanakârlar Konfederasyonu gibi kurumlar ve muhtelif vakıfların aldığını görmekteyiz.

Türkiye bu devirlerde Ahî teşkilatlarına bağlı tüccarlar kadar yabancı tüccarların da uğrak mekanı olmuştu. Ticaretin ve tüccarların çıkarları büyük bir itina ile müdafaa ediliyordu. Birileri tarafından tüccarın soyulması veya tüccarın gasptan şikayetçi olması durumunda (tüccar uğradığı fiziki saldırıyı ispat ederdi), sultan soyguncuyu cezalandırmak için üzerine yürüyordu. Tüccardan çalınan, onun yitirdiği herşey savaş ganimetinden ya da valinin elindeki yedek akçeden karşılanıyordu. Eğer herhangi bir nedenle zararı yerinde kapatılmadıysa, tümüyle hazineden ödeniyordu ve sonra da zararı verene aksettiriliyordu.⁴⁵

Bu devirde daha önce de ifade edildiği gibi Batılılarla bazı ticarî antlaşmalar da akdedilmişti. Meselâ, elimizde Sultan I. Alaü'd-Din Keykubad'ın, 1220 tarihli, altınyaldızlı kırmızı imzasını havi Venediklilere vermiş olduğu ticarî müsaadename mevcuttur.⁴⁶ Türkiye'de ticaret yapan Venedikli, Pızalı ve sair Latinler arasında vuku bulan hukukî ihtilaflar kendileri tarafından hususî bir mahkeme veya onların Konya, Sivas gibi şehirlerde bulunan konsoloslukları vasıtasıyla hallediliyordu. Yalnız hırsızlık ve katil vakaları Selçuklu kadılarının salahîyetine bırakılmıştır. Türk mahkemelerine intikal eden olaylara başında kadıların bulunduğu şeri mahkemelerden ziyade, hükümet merkezindeki örfi davalara bakan Divan-ı Adl veya diğer adıyla Divan-ı Mezalim bakardı. Selçuklu sultanları, Frank korsanlarının, Ermeni krallarının tecavüzlerine uğrayarak soyulan Türk ve yabancı tüccarların şikayetlerini bu divanda dinlemişlerdi.⁴⁷

Moğollar devrinde de daha önce ifade ettiğimiz gibi, tüccarlar (hassaten Avrupalı) himaye edilmiş, hattâ devlet adamları bu ticarî faaliyetlere iştirak etmişlerdi. Meselâ, Reşidü'd-Din servetinin 250 tümenini, geliri oğullarına kalmak üzere, ticarete yatırmıştı. Çin'le, Akdeniz sahilleri arasında "ortak" ticaret teşkilatı şebekelerini idaresi altında almış olan Moğol prenslerinin, Türk ve Uygur tüccarlarının sermayelerinin genişliği dikkat çeker. Reşidü'd-Din, Maveraünnehir, Hindistan ve Mısır ticaretine geniş mikyasta sermaye koymuş, Basra Körfezi'nden yapılan deniz aşırı ticarete de aktif rol oynamıştı.⁴⁸ Bu devirde, Türkiye'de pek çok Türk ve Avrupalı ve diğer beldelerden tüccarlar iktisadî faaliyetlerde bulunmuşlar, Türkiye bir ticaret merkezi haline gelmiş, ancak belirli bir grup ticarî hayatta hakimiyet

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

kuramamıştır. Hakim unsurlar siyasî gücün genel eğilimine göre değişiyordu. Bir dönemde Müslüman tacirler etkin olurken, diğer bir dönemde Avrupalı tüccarın faaliyeti söz konusu oluyordu.

Bu devir tüccarı ve ticaret hacmi hakkında fikir vermesi bakımından 50.000 dirhemlik kumaş yüküyle Konya-Antalya yolunda soyguna uğrayan Hoca Mecdü'd-Din'i örnek gösterebiliriz.⁴⁹ Anadolu şehirlerinde Yahudi tacirlerin bulunması tabii ise de, bunlara dair sarıh bilgi yoktur. İslâm dünyasında umumiyetle bankerlik ve sarraflık Yahudilerin elinde olduğu halde, Sivas'ta Kızıl ve Bayezid, Kırşehir'de Cemal adlı sarrafların bulunması Türklerin bu para ticaretini ellerinde tuttuğuna, en azından bu işlerle iştigal ettiklerine delalet eder.⁵⁰ Herhâlükârda Türkiye bu devirde canlı bir dahîlî ve hassaten haricî transit ticaret trafiğine şahîd olmuş ve bu faaliyet bütün siyasi çalkantılara rağmen artarak veya azalarak, istikametini değiştirerek devam ettirmiştir. Anadolu'da Yahudi tüccarların mevcudiyeti⁵¹ ve yine Ermeni tacirlerin varlığı⁵² da bilinmektedir.

Türkiye'de, beylikler döneminde de tüccarlar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Beylikler dönemi şehir hayatında, mahdud sayıda bulunmakla birlikte, tacirler de yer aldı. Memleketin içinden diğer şehirlere ve memleket dışına gidecek kervanları tertip edip, iç ve dış pazarlardan şehrin iaşesini temin eden, yalnız kendi sermayesini değil yüksek zümrenin parasını da işleten, uzun ve aralıklı pazar ve panayırlar arasında dolaşan tüccarlardı. Zengin tüccarlar, vergilerin toplanmasında, çeşitli ihtiyaçlarının temininde, reayanın sıkıntıya düşmesinin önlenmesinde oynadıkları rol dolayısıyla gördükleri itibarın yanında, toplum katında da söz sahîbi oldukları, şehrin ileri gelenleri içinde yer aldıkları anlaşılıyor. Şehir toplumunda devlet ve reaya arasında, hem devlet emirlerinin reaya ulaşmasında ve uygulanmasında resmî devlet görevlilerinin yardımcısı, hem de ahalinin temsilcisi olarak ikili bir fonksiyon yüklenmişlerdi.⁵³ İlhanlı işgali devrinde, Türkiye'de ticaret canlı idi. Bu sebeple de zaman zaman meydana gelen çalkalanmalara rağmen millet mesut bir hayat yaşamıştır. Bazı çağdaş batı yazarlarına göre; dünyanın en zengin ülkelerinde olan Selçuklu Türkiyesi'nde, kurulan beylikler pek sıkıntı içinde olmamışlardı. Müslüman ve Hıristiyan kavimleri arasında bir köprü vazifesi gören Türkiye, dünya ticareti bakımından büyük bir öneme sahip olmuştur.⁵⁴

Beylikler ticareti desteklemek için antlaşmalar da yapmışlardı. Karamanoğulları Beyliği Venedik Cumhuriyeti ile 1454 senesinde bir antlaşma yapmıştı. Buna göre Venedikli tacirlere vergi ödemeden ticaret yapma hakkı veriliyordu. 1450 senesinde Alaiye Beyi Lütfi Bey'in Kıbrıs Kralı II. İoannes ile yaptığı antlaşma ile her iki ülke tüccarlarına serbest dolaşma ve ticaret hakkı tanınmıştır. Osmanlıların ilk devirlerinde Cenevizliler Orhan Gazi'den, Venedikliler Yıldırım Bayezid'den ahîdnameler elde etmişlerdi.⁵⁵ Karasioğulları Beyliği'nde yürütülen canlı ipek ve köle ticareti buraları tüccarlar açısından bir cazibe merkezi hâline getirmişti.⁵⁶ Mısır'a Anadolu'nun güneyi kadar batısından da kereste yollandığı bilinmektedir. İbn Said'in kaydettiğine göre; 13. yüzyılda Makri'den (Fethiye) İskenderiye'ye kereste gönderiliyordu.⁵⁷ Yine 14. yüzyılda merkezi Yüksekum olan Köyceğiz'den Mısır'a yoğun bir kereste ihracatı yapılmaktaydı.⁵⁸

Türkiye'de ticaretle uğraşan hanımların da varlığı bilinmektedir. Ancak bunlar fevkalade sınırlı bilgilerdir. 12. asrın sonlarında Konya'da kuyumcu bir Hıristiyan kadın vardı. Denizli çarşısında da Hıristiyan kadınlar ticaret yapıyordu.⁵⁹

Memlûkler Devri

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Mısır'da kurulan devletler, Mısır'ın coğrafi konumu sebebiyle iktisadî siyasetleri ve siyasî istikrara muvazi gelişen sanayi ve tarımla, transit, haricî ve dahilî sürekli aktif olmuşlar bu sebeple ticaret olarak, iktisadî yönden çok gelişmişlerdi.⁶⁰ Ümit Burnu yolunun keşfinden önce, doğu ile batı arasında bilinen yolların en yararlısı hiç kuşkusuz Kızıldeniz yoluyla. Bu yol karayoluyla olan nakliyatın sebep olduğu güçlük ve giderleri azaltıyordu.

Kızıldeniz'i Nil'den ayıran dar arazi şeridi göz önüne alınmadığı takdirde, Hindistan'dan yahut Çin'den gönderilen ticaret eşyası daima deniz yoluyla gelir; İtalya, Fransa ve İspanya limanlarına ulaşmak için en doğru ve en kısa hattı izlerdi. Mısır bu önemini, sahip olduğu merkezi duruma borçluordu. Burası her iki dünyanın pazarıydı.⁶¹

Bu coğrafi mevkiye ek olarak Memlûk sultanları ticareti geliştirmeye ve bu faaliyetin emniyet içinde teminine çalışmışlar gerektiğinde tüccarlara zarar veren güçlere karşı askerî birlikler çıkarmaktan da geri durmamışlardır. Sultan Baybars'ın 1273 senesinde, tüccarlara saldıran Ermeniler üzerine Halep'ten Emir Hüsamü'd-Din el-Ayıntabî'yi göndermesi bu cümledendi.⁶²

Sultan'ın 1265 senesinde Sevâkin'i ele geçirmesi buranın hakimi eş-Şerif Alimü'd-Din Esbeganî'nin tüccarlara saldırması idi.⁶³ Haçlıların Suriye'deki son büyük merkezi Akka'nın fethinin sebepleri arasında, antlaşmaya muhalif olarak, Haçlıların tüccarlara saldırmaları sebep olarak gösterilir.⁶⁴ Sultan Berkuk, 1388 senesinde Şam'dan gelen tüccarlara saldıran Haçlılara karşı sahil bölgelerinde bulunan tüccar ve diğer unsurlardan Frankların yakalanmasını emretmişti.⁶⁵ Yine Sultan Berkuk devrinde Bizans'tan bir elçilik heyeti gelmiş ve tüccarlarının Şam ve Mısır'a girmesine izin verilmesini istemişlerdi. Bunun yanında İskenderiye'de bir ticaret konsolosluğu açma isteklerini de iletmışler ve bu Memlûk Devleti tarafından kabul edilmişti.⁶⁶

Memlûkler devrinde bunun gibi ticareti geliştirici ve destekleyici pek çok antlaşma yapıldığı da bilinmektedir. Ticareti koruma ve geliştirmeye yönelik bu dış politikalar kadar içeriye yönelik politikalar da takip edilmiş; tüccarlara kolaylıklar tanınmış, ticaret merkezleri açılmış; Müslüman tüccar için funduklar -ticaret merkezleri- mevcut idi. Meselâ Mısır'da Türk fundukları.⁶⁷ Yemenli, Yahudi, İranlı, Farslı tüccarların özel mekanları vardı.⁶⁸ Nitekim Mısır'da Funduk el-Karim, baharat, biber ve tarçın ticareti ile meşgul tüccar cemiyetinin (at-Tüccaru'l-Kârimîyye) azalarına verildiği gibi, Han el-Halilî ise İranlı (Acem) tacirlere tahsis edilmiş idi.⁶⁹ Ticaretin gelişmesi için muhtelif alt ve üst yapı kurumları teşkiline çalışılmıştır. Sultan Baybars Ancona idarecisi Şarl ve İşbiliye idarecisi Alfonso ile, antlaşmalar yapmıştı. Yine Sultan, Kıbrıs'a giden tüccarlara zarar veren ve onları hapsedip mallarına el koyan Beyrut hakimiyiyle tüccarları serbest bırakması şartıyla barış yapmıştı.⁷⁰ Sultan Kalavun, Kastilya Kontu Alfonso ve Sicilya Kralı James ile antlaşmıştı. Kalavun İtalyan Cumhuriyetleriyle de antlaşmıştı. Ayrıca Filistin, Tarablus, Akka vb. yerlerin hakimleriyle antlaşmalar imzalamıştı. Sultan Kansu Gurî Floransa ile antlaşmalar yapmıştı. Memlûkler devrindeki yoğun diplomatik ilişkiler ticaretin de canlanmasını sağlamıştı.⁷¹

Sultanlar tüccarların korunmasına ihtimam göstermişlerdir. Meselâ, Sultan Kalavun, Sis hakiminin tüccarların mallarına elkoymasına üzerine ona bir uyarı mektubu ve üzerine asker yollamıştı.⁷² Biladu'ş-Şam'da, 1336 senesinde Al-i Mühennâ ve Al-i Fazl'dan Arapların yol kesip, tüccarların mallarına el koydukları haberi şayi olunca; Halep ve Şam naiplerine Arapların elinde bulunan iktaların alınıp, Şam ve Suriye'de bulunan emirlere verilmesi emredilmişti.⁷³ Bu koruma yalnız Müslüman tüccarlar için değil gayr-i müslim ticaret erbabını da teşmil olmuştur. O kadar ki bu durum düşman bir ülkenin tüccarlarını

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

korumaya kadar gitmiştir. Meselâ, Franklar Sultan Berkuk devrinde, İskenderiye'ye saldırıp zarar verince İskenderiye Naibi Emir Bulut merkeze sormadan İskenderiye'de bulunan tüccarların mallarına el koymuştu. Bunu haber alan Sultan Berkuk bu duruma kızarak onu Kahire'ye çağırılmış ve Emir Bulut bu durumdan dolayı sultandan özür dileyerek kurtulabilmişti.⁷⁴

Bu gelişen iktisadiyata paralel tüccarların yıldızı da parlamıştı. Makrizî'nin ifadesine göre; Mısır halkı devlet erkanı, tüccarlar, orta halli satıcılar, çiftçiler, fakirler, sanat ve meslek erbabı, ihtiyaç sahibî dilenciler olarak yedi gruba ayrılmıştı. Makrizî tüccarlar hakkında "Tüccarlar nimet ve lüks sahibî zengin insanlardır. Meselâ bir tüccar üç bin dirhem kazanır onu paraya ya da yirmi miskal altına çevirmesi gerekir ve bu parayı da kendisinin ve ailesinin yiyecek ve giyeceklerine harcar. Ancak bu üç bin dirhemden bin dirhem kalır. Fakir insanlar onların bu paradan istifade ettiğini sanırlar.

Gerçekte onlar zarardadırlar. Ve zaman içerisinde masraflarının onun malını azalttığı paranın değişiminde onu zarara uğrattığı görülür. İnsanlar onların zengin olduğunu sanırlar. Fakat insan gördükleriyle yanılabilir" diyerek kendi devrindeki tüccarların pek de iyi görünmeyen ahvalinden bahseder.⁷⁵ Yine bu ifadelerden, bir enflasyon probleminin de olduğu anlaşılıyor. Bu şartlara bağlı olarak kötüleşen hâle rağmen Mısır tüccarları, dünyanın dört bir tarafına kervan yollayıp, yelken açarak, İslâm tarihinde eşine çok az rastlanır zenginlikte tüccar grupları oluşturmuşlardı.

Memlûkler devrinde Mısır'da, Anadolu'dakine benzer bir "hırfet" teşkilatının olduğu da görülmektedir. Sultan Baybars'ın fütüvvet teşkilatına bağlı olduğunu⁷⁶ daha önce ifade etmiştik. Bu bilgi bu teşkilatın varlığını daha da teyid etmektedir. Mısır'da Şeyhü't-Tavaif denilen kimseler vardı. Bu şahıslar sanat ve zanaat ehlinin bir grubunun başı olan şeyhlerdi. Her grubun kendi Şeyhi bulunmaktaydı. Her meslek topluluğu bir sufî tarikatına bağlı idi. Bu yolla esnaf arasında dayanışma, işbirliği ve koruma-kollama sağlanırdı. Bunların kendilerine has törenleri olduğu da bilinmektedir. Bu grupların başı olan şeyhler tarikat lideri olma vasfıyla baş konumdaydılar. Bunların zaman zaman Memlûk sultanlarınca davet edildikleri de bilinmektedir.⁷⁷

Memlûkler devrinde mevcut sınıfları sayarken Makrizî tüccarları devlet erkanından sonra ikinci sıraya koymaktadır.⁷⁸ Bu onların o devir Mısır cemiyetindeki yerlerini bir bakıma da izah eder bir kayıttır. Zira tüccarlar bu devrin en önemli unsurlarından birisiydiler. Bu devirde, Mısır'da tüccarlar deyince akla ilk olarak Kârimîler gelmektedir. Kârimî, Karimîyye, Ekârim şeklinde isimlendirilen Kârimî tüccarları, baharat ticaretiyle uğraşan Orta Çağ boyunca Orta Doğu'da faaliyet gösteren tüccarlardır.⁷⁹ Kârimî isminin menşei hakkında muhtelif görüşler bulunmaktadır. Bunlardan birisi, neşet ettikleri yerden dolayı bu ismi aldıkları biçimindeki görüştür. Memlûklerden olduklarından, Sudan'da Kanem el-İslâmiyye denen yerden hareketle Kârim adını almışlardır.⁸⁰ El-Kalkaşandî el- Ayzâb, Kusayr, Tûr ve Süveyş'den Mısır'a ulaşan tüccarlara Kârimî tüccarları diyor ve bunların Funduk-ı Kârimî denen Fustat'ta Nil nehri kenarında bulunan hanlara indiklerini söylüyor.⁸¹ Diğer bir görüşe göre ise taşıdıkları, işgal ettikleri ticaret metayı (Kuararima) dolayısıyla bu ismi almışlardır.⁸² Arap tüccar mektuplarında, 11. yüzyılın 30. ve 40. yıllarında (1030-1040'larda) adları geçmektedir. Burada da ticaretle uğraşan tüccarlar ve gemi kaptanları manasına, Hindistan'dan Yakındoğu'ya mal taşıyan tüccarlar, olarak ifade edilmişlerdir. Müslüman kaynaklarında ise, 11. yüzyılın son çeyreğine doğru isimlerine rastlanmaya başlanmıştır (1070).

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Kârimî tüccarlar, 14. yüzyılın ortaları ve ikinci yarısından sonra çok önem kazanan, milletlerarası ticarete damgalarını vuran tacirler olarak görülmektedirler ki bunlar idareler üzerinde de etkili olmuşlardır.⁸³ Yine Kârimî tüccarlarının adları Aden'den Mısır'a muvasalatları üzerine dört yıllık zekat tediyesiyle alâkalı olarak 1181 yılında zikredilmektedir.⁸⁴ Kârimîler, Fatimîler devrinde görülmekteydiler.⁸⁵ Genize vesikalari da Fatimîler devrindeki Kârimî varlığını teyid etmektedir.⁸⁶ Onların neş'et ettikleri yer olarak, Hind Okyanusu'ndaki hassaten Aden⁸⁷ yahut Bahru'l-Gaza ile Buhayratu Teşat arasındaki Sudan'ın batı kısmında bulunan bölgeler gösterilmektedir.⁸⁸ Kârimîler tarihinde önemli olan devir Eyyubîler devridir. Özellikle de Selahu'd-Din Eyyubî (1174-1193) dönemi oldukça mühimdir. 1173 senesinde Selahu'd-Din Eyyubî Haçlılarla mücadeleye gittiği vakit yerine naib olarak Takiyyeddin Ömer b. Ahî'yi bırakmıştı. Bu şahıs Nil kenarında Kârimîler için büyük bir Funduk inşa ettirmişti.⁸⁹

Bu dönemde Mısır'da yaşayan, Kârimî olduğu söylenen ve kuyumculukla uğraşan Yahudi ailelerin olduğu ve bunların Memlûkler döneminde de bu işlerine devam ettiği ve Karimî Ailesi (Beytu'l- Karimî) adıyla bilindikleri söylenmektedir. Aynı zamanda, Genize vesikalari da Eyyubîler döneminde, Karimî ticaretinde Yahudi tüccarların bulduklarından bahsetmektedir.⁹⁰ Kârimî tüccarların tamamının Müslüman⁹¹ oldukları mülahasasından yola çıkarak, Yahudi tüccarların belki Kârimî tüccarlarıyla ortaklaşa çalıştıkları ya da onlardan mal alıp satan kişiler oldukları yüksek bir ihtimaldir. Memlûkler devrinde Kârimîlerin sayısında artış gözlenmektedir. Kutuz devrinde onun sert tedbirleri yüzünden biraz sarsılsalar da, Baybars'ın isabetli politikalarıyla tekrar eski vaziyetlerine dönmüşlerdir. Kârimîler 12. ve 13. asırlarda, Batı'yla olan mücadelenin ticarî cephesinde, Doğuyu başarıyla ayakta tutmuşlar,⁹² Doğu-Batı ticaretinde Avrupalı tüccarlarla ciddi bir rekabete girişmiş ve hassaten baharat ticareti ve diğer sahalarda üstünlük kurma çabası içinde olmuşlardır.⁹³

Kârimî tüccarları, 14. asrın ortası ve ikinci yarısında çok güçlenmişlerdi. Diğer devletlere borç verecek bir duruma gelmişlerdi. Mısır ve Yemen sultanları, Mısır'ın milletlerarası ticaretinde söz sahîbi bu zengin tüccarlar (bankerler) grubundan borç almışlardı.⁹⁴ Meselâ, Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun İskenderiye tüccarlarından borç almıştı. Yine Nasır Muhammed, Kârimî tüccarlarından borç almıştı. Sultan Berkuk, 1394 senesinde Burhanu'd-Din İbrahîm el-Mahalli ve Şihabu'd-Din Ahmed b. Müslim ve Nureddin Ali b. Harun'den Timurlenk ile savaşmak için bir milyon dirhem istikrazda bulunmuş ve buna karşılık da Memlûk maliye nazırı bu tacirlere senet vermişti. Aynı zamanda Sultan bu tüccarlara hilat vermişti.⁹⁵ Bu devirlerde, Kârimî tüccarlarının sayısı 100'lü 200'lü rakamları geçen bir adede ulaşmıştı ki Mısır ve Yemen arasındaki ihtilafi tesviye ve buhranı bertaraf için devlet bunlardan istifade etmişti.⁹⁶ Ancak 2-3 nesilden fazla güçlü kalabilen ve zenginliğini muhafaza eden Kârimî ailesi yoktu.⁹⁷

Kârimîler ilk önce Kus şehrini merkez olarak seçmişlerdi. Burası Orta Afrika, Yemen, Hindistan ve Habeşistan mallarıyla dolu büyük bir limandı. Kârimî tüccarları baharat, buhur, fildişi gibi emtia ticaretiyle uğraşıyorlardı.⁹⁸ Fakat Avrupa'da dolayısıyla Akdeniz'de çok önemli ticarî güçlerin ortaya çıkması, Kârimîlerin Hind Okyanusu'ndan Kahîre'ye taşınmasına sebep olmuştur.⁹⁹ Karimîlerin Kahîre'deki merkezleri dışında İskenderiye, Dimyat, Kus, Ayzab, Mekke, Cidde, Aden¹⁰⁰ gibi şehirlerle Suriye, Hindistan ve Çin gibi ülkelerde ticaret merkezleri vardı.¹⁰¹ Bu merkezlerin bazısı vakıf olarak tacirler tarafından inşa edilmiş olup, içlerinde cami vardı ve sahîplerine izafeten adlandırılmışlardı.¹⁰²

Kârimîlerin başında Reisü'l-Kârimîyye veya Reisü't-Tüccar veya Vekilü't-Tüccar veya

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Şehbenderü't-Tüccar adını alan bir başkan bulunuyordu ki bu usul Fatimîlerden beri cari idi. Bu reislikler babadan oğula geçiyor, reislerin oğulları bu işin usulünü genç yaşta öğrenip, ticaret seferlerine iştirak ediyorlardı.¹⁰³ Bunlarla ilgili olarak on üç büyük vezaretten biri olan "Nazır el-Bahar ve'l-Kârimî" isimli bir vezaret vardı. Kalkaşandî'nin Subhu'l-Aşa'da belirttiğine göre bunun vazifesi Yemen'den gelen Kârimî tüccarlarıyla ilgilenmek idi. Bunlar bazen vezire, bazen Nazıru'l-Hac'a bağlanıyor ve bazen de serbest oluyorlar, ancak sultana şikayet edilebiliyorlardı.¹⁰⁴ Ayrıca baharatın Mısır'a ithalini kontrol ve satışını murakabe eden "Müstevfi fi el-bahar ve'l-Karim" denilen bir daire de vardı. Bundan maada bir müfettiş, bir murakıp ve bu tacirlerin zekat işlerine nezaret etmekle vazifeli özel bir memurluk da kurmuşlardı.¹⁰⁵

Kârimî teşkilatının iç bünyesine baktığımızda bu teşkilatın, biber ve bahar ticareti gibi muayyen bir gayenin tahakkuku uğrunda tacirler grubunun tesanüdüyle oluşmuş bir korporasyon veya lonca şeklinde olduğunu görmekteyiz. Deniz aşırı bölgeleri şamil büyük ticarî faaliyetlerin icaplarından olan tedarik, ithalat, nakliye, ambarlama, satış ve ihracat gibi çeşitli problemler, müteaddid fertlerin işbirliğini, karşılıklı yardım ve dayanışmasını zarurî kılmaktaydı. Buna ilaveten, Kârimî teşkilatı sadece meslekî bir birlik olmayıp, aynı zamanda bir mezhep ünitesi idi. Bu teşkilatı oluşturan kişilerin dindar kişiler oldukları, ortak bir takım bağlarla birleştikleri görülürdü. En önemli bağ, İslâmî olanıydı. Aralarına katılan münferid yabancı tacirlerin kısa zamanda İslâm'a girdikleri gözlenmiştir.¹⁰⁶

Kârimîler aslında biber ve baharat taciri idiler, ancak bunun dışında bankacılık, tarım ve köle ticareti ile de uğraşmışlardı.¹⁰⁷ Elllerinde biriken büyük para onların Mısır'ın para piyasası üzerinde nüfuz sahibi olmaları, bankacılara ve maliyecilere has fonksiyonları da icra etmeleri sonucunu getirmiştir. Daha önce de söylediğimiz gibi fertler ve hükümetlere ikrazlarda bulunmuş, kredi açmak suretiyle beynelmilel finans sahasına girmişlerdi ki bunun misalleri pek çoktur.¹⁰⁸ Kârimîler Avrupa'da modern bankacılığın ve bankacılık usullerinin temel atıcısı olmuşlardı.¹⁰⁹ Kârimî tüccarları bunun yanında buğday, un, pirinç ve şeker gibi zirai maddeler ve kereste, ipek, silah, zırh ve Yemen mücevharatı ticaretiyle de iştigal etmişlerdi.¹¹⁰ Kârimî tüccarları 13-14. yüzyıllarda Mısır ticaretinin tarihî isimleri olmuşlardı. Kârimî tüccarları mali olduğu kadar kültürel konularda da topluma hizmet etmişlerdir. Vakıflar, kütüphaneler açmışlar; alim, hoca, edebiyatçı ve mutasavvıfları desteklemişler; mimarîsi harika olan camiler yaptırmışlar; çeşmeler, hamamlar, yetim yurdu, hastahane, dinlenme evleri kurmuşlardı. Bunun yanında kendi işleriyle ilgili yapılar da inşa ettirmişlerdi. Ticaret yollarına, ticaretin yürütüldüğü kervansaraylar yapmışlardı.¹¹¹ Kûs, Ayzâb, Kahîre, İskenderiye, Dimyat gibi merkezler bu gibi ticarî müesseselerle dolmuştur.

Onlara vekalet denilen ticaret müesseselerini de inşa ettirmişlerdir. Buralarda alışveriş yapılır ve mallar çarşılara buralardan dağılırdı. Bu devirde, İskenderiye'de Funduk el-Demâminî, Funduk el-Muz, Funduk el-Cevnekdar, Funduk el-Frank el-Has, Funduk el-Katalan, Funduk el-Ceneviyyin, Funduk el-Tayyibe ve Han Kacmaz el-Ishaki gibi ülkenin önemli merkezlerine yayılmış ticaret merkezleri vardı.¹¹²

Bu tüccarlar pek çok dini ilimlerin okutulduğu medreseler yaptırmışlardı. Abdu'l-Latif b. Ahmed b. Mahmud b. Ebi'l-Feth b. Kuveyk et-Tikritî büyük Kârimî tüccarındandı ve İskenderiye'de bir medrese yaptırmıştı. Bu tüccarlar din ilimlerine önem verdikleri kadar edebiyat hareketlerine de katılmış ve onları desteklemişlerdi. Bedru'd-Din Muhammed b. Ömer b. Ebi Bekr el-Demâminî el-Malikî el-Edib el-Şafii bunlardan birisi idi. Abdullah b. Muhammed b. El-Demamini el-İskenderanî bunlardandı. Abdullah Muhammed b. el-Cemal

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÛCCARLAR

Yusuf el-Hariri el-Şafii Feraiz ilminde meşhur bir tüccar idi. Abdulkadir b. İbrahîm b. Hasan el-Muhyevî fıkıhla uğraşırđı.

Muhammed b. Ebi Kasım el Murtaza el-Endülüsî fıkıhta meşhur idi. Muhammed b. Abdullatif b. Mahmud b. Kuveyk et-Tikritî meşhur muhaddis idi. Zekiyyüddin Ebu Bekr b. Muhammed b. Ali el- Harrubî et-Tacir el-Kârimî hadisle uğraşıyordu. Yahya b. Abdullatif b. Muhammed b. Mesned et-Tacir el-Kârimî ilim ve kültürle uğraşanlardandı. Bu tüccarların bazıları da vakıflarla ilme destek vermiş, medrese ve mescidlerin tamiri için vakıflar kurmuşlardı.¹¹³ Nasru'd-Din İbn Musallam sofiler için bir medrese yapmıştır. Burhaneddin el-Mahalli Mısır el-Atîk'te bir medrese inşa ettirmiş¹¹⁴ yine Burhanu'd-Din el-Mahalli b. Nuru'd-Din el-Mahalli bir yangında zarar gören Kabe'nin tamiri için büyük meblağlar harcamıştı.¹¹⁵ Görüldüğü gibi, bu tüccarlar oynadıkları iktisadî rolle Mısır'ı bu devrin en büyük ekonomik güçlerinden biri haline getirmekle kalmamışlar, ilmî ve kültürel sahada da faaliyet göstermişler ve kendileri de bu çalışmalara iştirak etmişlerdi. Bu Doğu tüccarının felsefe ve mantığını anlamada önemli noktalardan birisidir.

Bütün bu parlak ve ihtişamlı duruma rağmen, 14. asrın sonlarına doğru Memlûk idaresinde bazı düzensizlikler başlamış ve Kârimîler de bundan paylarını almışlardı. Meselâ, Sultan el-Melik es-Salih Zeynu'd-Din Ebu'l-Cud Hacı b. Muhammed b. Kalavun el-Elfî devrinde, 1381 yılında vezir İbn Mekânîs haksız tasarruflar da bulunmuş ve Kârimîlerden mal almıştı.¹¹⁶ Fakat onları asıl sarsan Sultan Barsbay'ın (1422-1435) icraatı olmuştu. Sultan Barsbay, 1432'de Şam-Hicaz ve İskenderiye'de sultandan başka kimsenin baharat ticareti ile uğraşamayacağını bildirmiş, 1434'de biber ticareti için aynı şekilde bir ferman yayımlamıştı.¹¹⁷ 1438 senesinde de benzer bir kanun çıkarılmıştı ki böylece başlatılan ihtikar (devlet tekeli) sistemi, devletin kârını artırmayı amaçlıyordu ve mallar tesbit olunan fiyatlar üzerinden tüccarlara zorla satılıyordu. Tüccarlar, eski merkezlerinden baharat alamaz ve sultanın izni olmadan satamaz hâle gelmişlerdi. Bu durum onları sultanın memurları ve müstahdemleri durumuna düşürmüştü.¹¹⁸ Bu sebeple piyasalarda fiyatlar da çok yükselmişti. Meselâ, Batılı tüccarlar biberi 50-80 dinara alırken 110-130 dinara almaya başlamışlardı.¹¹⁹ Bu tekelci siyaset Sultan Hoşkadem (1461-1467) tarafından da devam ettirildi.¹²⁰

Buna ilave olarak, bazı Memlûk sultanları onlardan borç almaya tenezzül etmemişler ve müsadere veya ağır vergi yolunu seçmişlerdi. Meselâ, Kahîre valileri 1435 senesinde tüccarlar üzerine ağır vergiler getirmişlerdi. Sultan Kayıtbay Osmanlılarla savaşmak için tüccarlardan 40 bin dinar vergi toplamaya niyetlenmiş, itirazlar üzerine 12 bin dinar alınmıştı.¹²¹ Memlûk sultanlarının tüccarlar üzerine baskılarının başlaması onların durumlarını çok zorlaştırmaktaydı. Sultanların malların yarısı ya da 3/1'ini havi olan müsaderesinden ve vergilerinden bunalan tüccarlar Allah'a, rahata kavuşmaları para cezaları ve zulümlerden kurtulmaları için yöneticilerini helâk etmesi yönünde dua ediyorlardı.¹²²

11. yüzyılın ortalarından itibaren hassaten Sultan Barsbay'la başlayan düşüşle, Kârimîler etkinliklerini yitirdiler. Bu devirde Abdurrahman en-Nasirî (ö. 1485), Salahu'd-Din Muhammed (ö. 1490) ve Dimeşklı İsa el-Karî (ö. 1490) gibi Kârimî tüccarları kalmış olsa da bunlar eski debdebelerinden çok uzaklarda idiler.¹²³ Portekizlilerin Hindistan deniz yolunu bulmaları, İtalyan şehir devletleri, Frank tüccarları ve Yahudi tacirlerin Kârimîlere üstünlük sağlamaları sonucunda Kârimîler hepten silinmişlerdi.¹²⁴ Kaynaklara artık son Kârimîler olarak girmeye başlamışlardı. Zekiyyü'd-Din Ebu Bekir el-Harubî Mısır'daki son Kârimî tüccarı olarak bilinmektedir.¹²⁵ Kaynakların verdiği bilgiye göre artık 1455

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

senesinde çarşılarda Kârimî tüccarları görülmüyordu.¹²⁶ Netice olarak, iki asır müddetle Mısır'da, bölge ve dünya ticaretine damgalarını vuran Kârimîler, Mısır ekonomisinin bozulması, Memlûk idarecilerinin artan baskısı ve baharat ticaretini kendi kontrolleri altına almaları ve nihayet Ümit Burnu Yolu'nun keşfi ile tarihe karışıp gitmişti.¹²⁷

Kârimîlerin bu hâli, müdahaleci devlet anlayışının ve özel sektör hareket kabiliyetinin devlete daha fazla kâr sağlamak maksadıyla yapılan müdahalelerinin neticelerini gösteren tarihi bir dersi gibidir. Sultan Barsbay'ın bu faaliyetleri yalnız Karimî tüccarlarına zarar vermekle kalmamış Mısır tüccarlarına ve ticaretine toptan zarar vermiş ve uygulanan tekel ve engellemeler ticaretin yolu ve yönünü değiştirmiş ve bu durum küllî bir inkırazı mündemiç olmuştur.¹²⁸

Memlûkler devrinde, el-Harrubî, el-Mahallî gibi zengin tüccar aile grupları vardı.¹²⁹ Yine İskenderiye'de Tacü'd-Din Atik b. Muhammed b. Süleyman el-Demaminî'ye nispeten Demamini ailesi olarak anılan çok zengin bir tüccar ailesi vardı. eş-Şeyh Ebû Abdullah Muhammed el-Müeddeb, Ali b. Raşid el-Hicazî bunların meşhurlarındandı. İskenderiye tüccarlarından Hoca Muhyü'd-Din Abdulkadir b. İbrahîm b. Hasan, Kayıtbay devrinde en büyük tacir durumundaydı.¹³⁰ Bunun dışında Taciru's- Sultan-Taciru'l-Hâs¹³¹ denilen kişiler de vardı. Sultan Berkuk devrinde Cemalu'd-Din Abdullah b. Aziz el-İskenderanî bu görevde idi.¹³² İbn Sa'lûs gibi vezaret makamına kadar ulaşmış tüccarlar da bulunmaktadır.¹³³

Memlûkler devrinde, sınırlı da olsa, kadınların da ticaretle uğraştıkları görülmektedir. Meselâ, 1380 tarihinde hacca giden tüccar kadınların zenginlerinden bir kadının ölüm haberi gelmiş ve bunun üzerine malları müsadere edilmişti.¹³⁴ Bunun yanında, Nâsıru'd-Din Muhammed b. Musallam'ın annesi ve Şemsü'd-Din Muhammed el-Balisi'nin kızı Kârimî tüccarları içinde anılmaktaydılar. Yine Harrubî ailesi içinde Fatima isminde 1422'de vefat eden başka bir bayan tüccarın varlığı da bilinmektedir.¹³⁵ El-Muhtesib en-Nisa tabiri de çarşılarda ticaretle uğraşan hanımların varlığına işaret etmektedir.¹³⁶

Bu devirde Hıristiyan ve Yahudiler de İslâm ülkelerinde ticaretle uğraşıyorlardı. Bunlar harici olarak gelen tüccarlardan ayrı olarak İslâm Devleti'nin vatandaşlarıydı. Ehli zimmete kanunen hiçbir meslek kapalı değildi. Hatta Hıristiyan ve Yahudiler en kârlı işlerde çok kalabalık olarak bulunurlar; bankerlik yaparlar; ticaret erbabına dahil olup, keten ticareti gibi ticaretle uğraşırlar, emlâk sahîbi olurlar ve başka işlerle de uğraşırlardı.¹³⁷ Bunlara hükümet merkezinde Müslümanlardan farklı bir muamele yapılmazdı.¹³⁸ Kendi aralarındaki davalar kendi mahkemelerine terkedilmişti. İslâm Devleti, kadı nezdinde hak talebinde bulunmak istemeyen ehli zimmeti icbar etmezdi; lakin kadıya müracaatta buldukları zaman İslâm hukukuna göre verilen karara uymak mecburiyeti söz konusu idi.¹³⁹ Bunlar farklı giysilere sahipti¹⁴⁰ ve daha önce de ifade edildiği gibi kendilerine has mahallelerde yaşarlardı. Bunlar İslâm aleminin her yerinde mevcuttular. Meselâ, Şeyh Mahmudî devrinde, Yakup İsrailî adlı sarraflıkla uğraşan bir kişinin Müslüman olduktan sonra Dımaşk vezirliğine kadar ulaştığı görülmektedir.¹⁴¹

Tüccarların Uyguladığı Ticaret Usûlleri

Tüccarlardan bahsederken, devir içerisinde uygulanmakta olan ticaret muameleleri hakkında da bilgi vermek istiyoruz. Bu muameleler de genelde, İslâm dünyasında carî ticaret usûlleri görülür. İslâm coğrafyasında oluşan yapının teorik vechesine bakacak olursak; İmam-ı Gazali'nin İhya-u Ulumi'd-Din adlı eserindeki tasnif, yaygın uygulamayı

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÛCCARLAR

aksettirir. Burada ortaya konan ticarî ortaklıklar olacaktır. Onun ticaretin uygulandığı dört tip şirket saydığını görmekteyiz. Kişilerin malları ayrı olduğu halde her türlü kâr ve zararda ortak olmak üzere antlaşmalarına "Şirket el-Mufavada"; sermaye olmadan sadece emeklerini ortaya koyarak elde edecekleri kârda antlaşmalarına "Şirket el-Ebdan", yine sermaye olmadan taraflardan birinin ticarî itibarını, diğerinin çalışmasını ortaya koyarak antlaşmalarına "Şirket el-Vucuh"; sermayelerini, taksime gitmedikçe yekdiğerinden ayrılamayacak şekilde birleştirip, çift taraflı tasarruf hakkına sahip olmak ve kâr ile zararı sermayeleri oranında paylaşmak üzere kurulan şirketlere ise "Şirket el-İnan" adı verilmekteydi.¹⁴²

Memlûkler dönemi ticaret usullerine ve muamelatına bakacak olursak, Mısır'da: 1) Hesabat et- Ticarî, 2) Şirket et-Ticarî, 3) Mualliyat et-Ticariyye gibi bir tasnif elde edebiliriz.

- 1) Hesâbât et-Ticarî: Bu tüccarların önemli kısmının dahîl olduğu gruptu. Muamelelerini yazdıkları gelir-gider defterleri vardı. Bu defterlere "Defter el-Üstaz" deniyordu.
- 2) Şirket et-Ticârî: Bazı kişilerin aralarında anlaşarak kurdukları ve bir kişinin malı veya parası ile katılarak, diğerinin işletme yaptığı ve Sahibü'l-malın 1/2, 1/3 ve 1/4 oranında para aldığı usûldür. Mudarabe veya muka raza adını alıyordu. Bu antlaşma Müslümanlar arasında olduğu gibi diğer gruplar meselâ, Franklarla da olabiliyordu. Kârimîler bu çeşit ortaklıklar yapmışlardı.¹⁴³
- 3) Mualliyet el-Ticarîyye: İki şekilde oluyordu.

A. Tahvil Usûlü: Buna göre, kişi borçlanıyor ve bu borcunu ödemesi için bir başkasına borcunu havale ediyordu. Meselâ, Sultan en-Nasır b. Kalavun bunu yapmış, kendi borcunu Kârimî tüccarlarına yüklemiş ve onlara ödetmişti.

B. Suftece; Usûlü: Borçlu bir şahıs borcunu ödemesi için bir diğerine mal veriyordu. Meselâ, Kahire'deki bir tüccara borcu olan ama Sivas'ta bulunan bir şahıs, bu borcunu üçüncü bir şahsa havale ediyordu. Suftece usulünün gayesi borcu ödeyecek malın ve paranın yollardaki tehlikelerden korunmasıdır.¹⁴⁴

Bunun yanında, Sukuk adını alan bugünkü şekliyle çekle alış veriş adını verebileceğimiz bir usûl vardı. Bu usûl Hz. Ömer zamanından beri cari idi. Bir şahıs bir diğerine üzerinde isminin yazılı olduğu bir kâğıtla ödeme yapıyordu. Sak kelimesinin çoğulu olan Sukuk kelimesinden bugünkü Çek kelimesi ortaya çıkmıştır. Yine bu devirde Ruka' adını alan bir alışverişi usûlü vardı. Buna göre; bir şahıs bir tüccara, üzerine istediği malın ismini ve fiyatını bir kağıda yazarak imzaladığı bir kâğıt veriyordu. Tüccar da ona bu senet diyebileceğimiz kağıda müsteniden malı yolluyor ve ayın sonunda ruka' kağıdını şahsa yollayarak parasını tahsil ediyordu. Bu devirde, İ'ne veya Buvruk adını alan bir usûl daha vardı. Buna göre bir kişi tüccardan belli bir fiyata mal alıyor ve aynı malı tüccara daha düşük bir fiyatla yeniden satıyordu. Bu, faizin haram sayıldığı bir ortamda icad edilmiş hile-i şerriyeden başka bir şey değildi. Memlûkler devrinde böylece Nukud (para), Suftece ve Tahvil, Sukûk, Ruka', İ'ne veya Buvruk şeklinde iktisadî teamül şekilleri görülmekteydi.¹⁴⁵ Havale senetleri ve çekler bu devirlerde daha güvenli olması gibi sebeplerle büyük ölçüde mübadele ve ticaret imkanı sağlıyorlardı.¹⁴⁶

Bu devirlerde kardeşlik şirketleri adını alan yapılar da görmekteyiz. Aile fertleri arasında kurulan bu şirketlerden İtalyan şehirlerinde örnekler görülmekteydi. Bu şirkette kâr genelde

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÛCCARLAR

ortaklar arasında pay ediliyordu. Bu şirketler genişleyerek Comenda Companio oluyordu ki bu da ikiye ayrılıyordu: Ana malın sahibi Commendator ve ticarî faaliyete katılan ise Tractator adını alıyordu. Şirket yabancıların katılmasıyla bir mudarebe halini alıyordu. 1/4 pay çalışanın, 3/4 pay ise mal sahibinin oluyordu. Bu aile ortaklıklarında ortaklardan biri, meselâ, oğul bozuk mal vs. satarsa, zararı kanunen, mecburî olmasa da, babası ödüyordu. Bu aile ortaklıklarında bayanlar da bulunuyor ve hiçbir ortak diğerrinin zararından sorumlu olmuyordu.¹⁴⁷

Orta Doğu'da görülen şirketler veya iş ortaklıkları "suhba" ismini alıyordu. Burada büyük pay maliki "sahîbi" ve ortağı "sadukuhu" arkadaşı oluyordu. Ortaklıklar muamele yani birisiyle ortaklaşa iş yapma şeklinde oluyor, karşılıklı ortaklıklar mücamele ve gizli ilişkiler muvasele adını alıyordu. Ortaklıklar genellikle, "O orada çalışıyor. Ben buradayım. Sen benim yerime oradasın. Fakat benim seni desteklemek için burada olduğumu biliyorsun" anlayışına dayanıyordu.¹⁴⁸ Bu devirdeki muamelatın, genel olarak, İslâm dünyasındaki uygulamalara paralel olduğu söylenebilir.

Tüccarların Ticaret Dışı Faaliyetleri

Tüccarların, Orta Çağlar boyunca iktisadî hayatın bir uzvu olarak silinmez izler bıraktıkları ve bilinen tüm ana karalarda ticaretle uğraştıkları malumdur. Ancak, bu ifade onların sadece bir yönlerine işaret etmektedir. Tüccarlar, Orta Çağ'da iktisadî olan işlevleriyle beraber başka vazifeler de icra etmişlerdir. Tüccarlar, ticaret mallarının olduğu kadar fikirlerin, görüşlerin, âdetlerin,¹⁴⁹ medeniyetlerin ve kültürlerin buluşmalarını sağlayan gruplardı.¹⁵⁰ Onlar çok yönlü bir iletişim misyonu yüklenmişlerdi. Maddî güçleri bir finansman kaynağı olurken, bundan kaynaklanan ticari itibarları yol açıcı olmuştur. Aynı zamanda kurdukları vakıflar ve inşa ettirdikleri müesseselerle de sosyal bir fonksiyon icra etmişlerdir. Hattâ bazıları devlet kademelerinde görev almışlardı.¹⁵¹

İslâm'ın intişarı -genel bir kabulle- bir hükümdarın resmî kararıyla kesin ve kitlesel bir biçim almadan önce, uzun bir kültürel etkilenme süreci neticesinde olmuştur.¹⁵² İslâm'ın yayılma sürecinde, ticaret yollarının açılmasında ve dünyadan kopuk yaşayan toplumlara ulaşılmasında, tüccarlar motor görevi yapmışlardır. Ancak yerli ahâli ile kaynaşan ve İslâm'ı onlara tanıtanlar din adamları sınıfıydı.¹⁵³

10. asırda İslâmiyet Türkistan'da yüksek medeniyeti ve maddî-manevî üstünlüğü ile Türkler arasında cazibesini gösteriyor; savaşların yapamadığı ihtidalar barış yolu ile oluyordu. Filhakika Türkistan'dan kalkan büyük ticaret kervanları buradan Müslüman sınai mamulâtı ile birlikte şark ve şimale, İslâm medeniyetini ve dinini götürüyor; tacirler göçebelerin yurtlarına ve obalarına giderek ticarî mübadele ile birlikte manevi tesirlerini de gösteriyor ve İslâm'ın cazibesi gittikçe kuvvetleniyordu. Müslüman tacirler arasında Türklerin ihtidasında müessir olmakla beraber, şüphesiz başlıca rolü, bu kervanlara katılan din adamları, şeyhler ve mutasavvıflar oynuyordu. Onlar göçebe obalarına girip İslâmiyet'in yüceliğini, dünya ve ahîretin onun sayesinde kazanılacağını anlatıyordu.¹⁵⁴ Ayrıca, Müslüman tacirin Türk ülkelerine seyahat edebilmesi için bir Türk ile dostluk kurması gerekiyordu.¹⁵⁵

O zamanlar için dünyanın en medenî bölümünün mümesilleri olarak bu Müslüman tacirler, yönetimdeki Türk sınıfını sadece lüks malların değil, ince görgü ve tavırların ve yüksek kültürel değerlerin taşıyıcıları sıfatıyla etkilemiş olmalıydılar.¹⁵⁶ Orta Çağ'da tüccarlar yalnız özgür değil, ayrıcalıklı bir sınıftı.¹⁵⁷ 1088'de Hasan Sabbah, Mısır'a, el-Mustansır el-

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Ubeydî'nin yanına gelirken tüccar kıyafeti giymişti.¹⁵⁸ Hülagu Han'ın Bağdat'a girmeden evvel, 1257 senesinde Acem tüccarı kıyafetiyle şehre girmiş ve Halife'nin nedimi ve veziri İbn ed-Dernûs ve bazı ileri gelenlerle antlaşması olayında tüccar kıyafeti tercih etmesi dikkat çekici bir husustur.¹⁵⁹

Tüccarlar, "Canlı Posta", bozkır habercisi idi.¹⁶⁰ Memlûkler devrinde posta işlerinde at, deve, posta güvercinleri ve ateşle haber verme usulleri kullanılmaktaydı. Bunun dışında şehirler arası gidip-gelen kervanlar da bu işi görüyor ve posta taşıyıcılığı vazifesi de yapıyorlardı.¹⁶¹ Tüccarlar, aynı zamanda gözcüydüler¹⁶² ve ülkeler hakkında bir şey öğrenmek isteyen hükümdarlar genellikle onlara başvuruyorlardı. Herhangi bir ülke ya da bölge hakkında bilgi getiriyorlardı. Meselâ, Konya tacirleri Gazan Han'ın ölüm haberini getirmişlerdi.¹⁶³ Yine tüccarlar 1252 senesinde Moğol saldırılarında Harran ile Re'su'l-Ayn arasında 350 Müslümanın öldürüldüğü haberini getirmişlerdi.¹⁶⁴ 1301 senesinde Cemalu'd-Din b. Saade el-Karimî olarak geçen Karimî tüccarı Yemen'den Mısır'a geldiğinde oradaki hadiseler hakkında bilgi vermişti.¹⁶⁵ 1436 senesinde Aden'de çıkan vebanın haberi tüccarlar tarafından getirilmişti.¹⁶⁶ Berke Han'ın yerine Nogay'ın Han olduğu haberini Kahîre'ye tüccarlar getirmişti.¹⁶⁷ Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla tüccarlar bazı resmî yazıların ulaştırılmasında da tavzif olunuyorlardı.¹⁶⁸

Tüccarların diplomatik vazifeler aldığı da vâkî idi. Onlar devletler arasında elçilik yapıyorlardı. Onlara da elçilere sağlanan dokunulmazlık hakkı sağlanmıştı.¹⁶⁹ Gerçekten haricî ticaretle uğraşan büyük sermaye sahîbi tacirler, hükümdar sarayının ve büyük ricalin ihtiyaçlarını tatmin ettikleri cihetle siyasî bir ehemmiyet de kazanıyorlar, hatta bazen uzak devletler nezdinde diplomatik vazife ile, yahut istihbarat vazifesi ile tavzif olunuyorlardı.¹⁷⁰ Melik Rıdvan'ın Haçlıların Halep bölgesini tehdit ettiklerini Bağdat'a bildiren elçilik heyetinde tacirler de vardı.¹⁷¹ 1337 senesinde es-Sadr Şemsü'd- Din Muhammed b. el-Esarî isimli tüccar bir mektupla Moğol hanına elçi olarak gönderilmişti.¹⁷² 1397 senesinde, Yemen Hakimi el-Melik el-Eşref Muhammed b. El-Efdâl Abbâs'ın Sultan Berkuk'a gönderdiği elçilik heyetine el-Kâdî Burhaneddin Mahallî isimli bir Kârimî tüccarı eşlik etmişti. Sultan'a Yemen hakiminden hediyeler sunulmuş ve Sultan da elçi ve Burhaneddin el-Mahallî'ye hil'atla onurlandırmıştı.¹⁷³ Meselâ, 1427 yılında Antalya'dan İskenderiye'ye gemi ile gelen bir grup Rum (Anadolu) tüccarı bir mektup getirmişti. Mektupları Sultan'a (Barsbay) -Allah onu yardımı ile aziz etsin- iletilmişti.¹⁷⁴ Memlûkler devrinde, Sultan Çakmak zamanında, 1430'da Emir Kanım adlı bir tüccar Sultan II. Murat'a elçi olarak gönderilmişti.¹⁷⁵ Sultan Kayıtbay devrinde, İbn İbn es-Savt isimli tüccar Halep'ten bir takım resmi yazıları sultana getirmişti.¹⁷⁶

Tüccarların bu gözcülük vasfı yanında, casusluk işlerine de karıştıkları görülmektedir. Bu onların gözcülük ve diplomatik vazifeleri yanında hususi işleri de olabilmekte idi. Meselâ, 1394 senesinde yakalanan casuslar arasında tüccarlar da bulunmaktaydı.¹⁷⁷

Tüccarlar, tarihçiler için bilgi kaynağı da oluyorlardı. Tarihçiler tüccarlar içinde güvenilirliğine inandıkları kişilerin rivayetlerini aktarıyorlardı. İbnu'l-Furat, Argun ile ilgili bilgileri verirken güvenilir tüccarlardan nakledilen bilgileri aktarmaktadır.¹⁷⁸ Yukarıda bahsedilen 1252 tarihli Harran'daki olaylarla ilgili haberleri tarihçiler tüccarlardan almışlardı. Yine İbn Ebi'l-Fedail'in kayıtlarında Bedreddin b. es-Sarhadî adlı bir tacirden nakledilen bilgiler bulunmaktadır.¹⁷⁹

Tüccarlar, Orta Çağ'da bir finans kaynağı olarak bir bakıma kredi veren banka işlevi de deruhte etmişlerdir. Şavaş ya da kıtlık gibi zamanlarda tüccarların malî yardımına

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

müracaat ediliyordu. Hükümdarlar yakınları olan ya da ilişki içinde oldukları bu tüccarlardan istifade ediyorlardı. Devlet tüccarlardan muhtelif hacatı temvin için borç alıyor veya kıtlık zamanlarında halkın iaşesini tüccarlar ve varlıklı kişilere paylaşıyordu.¹⁸⁰ Meselâ, Kârimî tüccarları, on dördüncü asrın ortası ve ikinci yarısında çok güçlenmişlerdi. Devlete borç verecek bir duruma gelmişlerdi. Mısır ve Yemen sultanları Mısır'ın milletlerarası ticaretinde söz sahibi bu zengin tüccarlar (bankerler) grubundan borç almışlardı.¹⁸¹ Meselâ, Sultan en-

Nasır Hasan b. Muhammed b. Kalavun devrinde Yemen hakimi el-Melik Mücahîd, Karimî tüccarlarından 1400 dinar borç almış ve bunu sefer hazırlıkları için kullanmıştı.¹⁸² Kârimîler askerî, seferlerde para, silah gibi yardımlarda bulunurlardı. Ayrıca, İbn Revaha, İbrahîm b. Ömer el-Mahallî gibi Kârimî tüccarlarının İskenderiye'de savunma amaçlı silah depoları ve silahlı güçleri de vardı.¹⁸³ 1394 senesinde Sultan Berkuk el-Mahallî, el-Harrubî, İbn Müsellem gibi tüccarlardan borç almıştı.¹⁸⁴

Tüccarlar, Orta Çağ'da muhtelif sosyal müesseselerin finansmanında da rol aldılar. Onlar medrese, hastahane gibi kurumların yapılmasına iştirak ediyorlardı. Bu anlamda kültür ve medeniyet kurumlarının bazen tavzifen bazen de gönüllü olarak hizmete girmesinde rol almışlardır.¹⁸⁵ Bu bir Orta Çağ geleneğidir. Meselâ, Kârimî tüccarları vakıflar kurup, kütüphaneler açmışlar; âlim, hoca, edebiyatçı, mutasavvurları desteklemişler; mimarî birer harika olan camiler yaptırmışlar; hankâhlar, çeşmeler, hamamlar, yetim yurdu, hastahane, dinlenme evleri kurmuşlardı. Bütün bunları kendi işleriyle ilgili yapılara ilave olarak inşa ettirmişlerdi. Ticarî maksatla ticaret yolları üzerine kervansaraylar da yaptırmışlardı.¹⁸⁶

Altan ÇETİN

Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 5 Sayfa: 446-459

Dipnotlar :

1. Fernand Braudel, Akdeniz, Mekân ve Tarih, (Ter.Necati Erkurt), İstanbul, 1995, s. 7-8.
2. Fuat Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", Belleten, C.7, 1943, s. 458.
3. Ahmed Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri, (Ter. Tahsin Yazıcı), C. 1, İstanbul, 1986, s. 214.
4. Eflâkî, a.g.e., C.1, s. 213.
5. Eflâkî, a.g.e., C.1, s. 154.
6. Eflâkî, a.g.e., C.1, s. 181.
7. Eflâkî, a.g.e., C.1, s. 167.
8. Aksarayî, Kerimüddün Mahmud, "Müsâremetü'l-Ahbâr ve Müsâreyetü'l-Ahyâr" (Terc.M. Nuri Gençosman), Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara, 1943, s. 235.
9. Eflâkî, a.g.e., C.1, s. 181-182.
10. Aksarayî, a.g.e., s. 227.
11. Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", Belleten, C.26, 1964, s. 140.
12. Eflakî, a.g.e., C.1, s. 147.
13. Aksarayî, a.g.e., s. 180.
14. Eflakî, a.g.e., C.1, s. 168.
15. Sabri F. Ülgener, İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, İstanbul, 1961, s. 33-34.

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

16. Abbas Mirahor, "İslâm Alimleri ve İktisadi Düşünce", İktisad Risaleleri, (Der. Mustafa Özel), İstanbul, 1994, s. 83.
17. Maxime Rodinson, "Le Marchand Musulman", Islam and Trade of Asia" (Ed.. D. s. Richards), Oxford, 1970, s. 22-24; R.G. Mukimova, Semerkand'da Lonca Hayatı", İktisad ve Din (Haz. Mustafa Özel), İstanbul, 1994, s. 25.
18. Ülgener, a.g.e., s. 31; Turan Atan, Türk Gümrük Tarihi, C. I, Ankara, 1990, s. 100.
19. Ülgener, a.g.e., s. 58-59.
20. Eflakî, a.g.e., C.1, s. 136.
21. Gordlevski, V., Anadolu Selçuklu Devleti, Ankara, 1988, s. 209.
22. İncelenen dönemde Anadolu'ya -Biladu'r-Rum- Türkiye denilmeye başlandığı için biz de Türkiye demeyi tercih ettik.
23. Salim Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", Erdem, C.8, s. 23, Ankara, 1996, s. 466-469.
24. Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1997, s. 360.
25. Şerafettin Turan, Türkiye-İtalya İlişkileri I, Ankara, 2000, s. 170.
26. Abdulaziz Durî, İslâm İktisat Tarihine Giriş, (Terc. Sabri Orman), İstanbul, 1991, s. 129.
27. Durî, a.g.e., s. 109.
28. Ülgener, a.g.e., s. 33-34.
29. M. Altay Köymen, "Türkiye Selçukluları Devleti'nin Ekonomik Politikası", Belleten, C.50, 1986, s. 198, s. 617.
30. Solak, "Osmanlı'da İhtisab Kurumu", İktisat ve Din, (Der. Mustafa Özel), 1994, İstanbul, s. 72-74.
31. Solak, a.g.e., s. 72.
32. Neşet Çağatay, "Anadolu Türkleri'nin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler Bu Alanda Ahîliğin Etkileri)", Belleten, c.52, s. 208, 1988, s. 495.
33. Takıyyü'd-Din Ahmed b. Ali el-Makrizî, Kitabu's-Sulûk li Marifet-i Duveli'l- Mülûk, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah Aşûr), C.1, K2, Kahire, 1956, s. 459; "...Futuvva'nın, Türkiye'de ve hassaten Selçuklu Anadolu'sunda, şehirlerin zenaat erbabı arasında, zahîren, teşkilatında Futuvva mümessilinin Ahî kelimesiyle adlandırılmasından tebarüz eden alakabahş bir hususi şekil alması vakıasına bağlıdır. Bundan dolayı Anadolu'nun bu kendine mahsus Fütuvve şeklini Ahîlik tesmiye ediyoruz.", Franz Taeschner, "İslâm Orta Çağı'nda Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c.15, 1953-1954, No,1-4, s. 17; "Fütüvvet, feta ya da fityan, İslâm aleminde Kur'an'da bulunduğu sadasıyla, Hz. Ali'de temessül etmesiyle ve tarihi olaylar münasebetiyle var olan bir - tarihileşmiş- idealdir. Halife en-Nasır Lidinillah 1182'de fetaların başkanı Abdulcebbar elinden fütüvvet elbisesi giymek suretiyle fütüvvet tasından içerek fütüvvet intisab etmiştir.", Ali Torun, Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler, Ankara, 1998, s. 3-8; "İslâm dünyasında ayyar, şatır, rind gibi gruplar 10-12. asırlarda kargaşalığa sebep olmuşlardır. Ayyarların zuhuru Abbasi Devleti'nde Türklerden askeri birlikler kurulup, bunların imtiyazlı hale gelmeleri sebebiyledir. Bu gruplar merkezi otorite zayıfladığında ortaya çıkar; zırhsız, silahsız sadece taş ve sopalarla saldırırlardı. Merkezi otorite güçlendiği zamanlarda ise güvenlik kuvvetlerinin emri altına girerlerdi. Bunlardan istifade edilirken, bunların belirli bir ahlâki disipline sokulmaları ihtiyacı görülmüştür. Bazı tarikat ve tasavvuf kuruluşları, bunların uyacağı kuralların belirlenmesinde roller oynamışlardır. Bunların bazı prensipler etrafında teşkilatlanmaları fütüvvetin başlangıcı olmuştur. Abbasi Halifesi en-Nasır bu toplulukları gerçek manada teşkilatlandıran, bunları kendi bayrağı altında toplayıp, yöneticilerin, din topluluklarının ve askerlerin bir sosyal eğitim ve beraberlik unsuru, dinamiği haline gelmesini istemiştir. Onun bu faaliyete girişmesinde mezkur iç gelişmeler kadar Selahaddin Eyyubi'nin zuhuru, II. Kılıçarslan'ın faaliyetleri, Alaeddin Tekiş'in genişlemesi, Batınîlerin hareketleri gibi kendi egemenlik sahası içindeki gelişmeler de etkili olmuştur. O, İslâm dünyasını Fütüvvet çağırmış, Şehabeddin Sühreverdi'ye Fütüvvet ahkâmını havi bir fütüvvetnâme yazdırmıştır.", İbrahim Arslanoğlu, Yazarı Belli Olmayan Bir Fütüvvetnâme, Ankara, 1997, s. 16-18.
34. Solak, a.g.e., s. 70.
35. Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1988, s. 63.
36. Çağatay, a.g.e., s. 489.
37. Solak, a.g.e., s. 74.
38. Solak, a.g.e., s. 74.
39. Köprülü, a.g.e., s. 64.
40. Çağatay, a.g.e., s. 497.
41. İbn Batuta, Rihle, el-Müsemma Tuhfetu'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr, Beyrut, Tarihsiz, s. 217.

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

42. Claude Cahen, "İlk Ahîler Hakkında", (Ter. Mürsel Öztürk), Belleten, s. 196, 1986, s. 234..
43. Solak, a.g.e., s. 72.
44. Ülgener, a.g.e., s. 58-59.
45. Gordlevski, a.g.e., s. 215.
46. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "13. ve 14. Asırlarda Anadolu'da Ticaret", Ülkü Dergisi, C.4, 1933, s. 287.
47. İsmet Kayaoğlu, "Anadolu Selçukluları Devrinde Ticarî Hayat", A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, C.24, 1981, s. 364.
48. Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devri'nde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti", Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası, C.1, s. 1- 42, 1931, s. 44.
49. Turan, a.g.e., s. 371.
50. Turan, a.g.e., s. 371-373.
51. Turan, "Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi", Belleten, C.11, 1947, s. 216.
52. Eflakî, a.g.e., C.1, s. 165.
53. Yaşar Yücel, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar-I, Ankara, 1991, s. 141.
54. Kemal Göde, Eratnalılar, Ankara, 1994, s. 149.
55. Melek Delilbaşı, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı İle Ticari İlişkilere Genel Bir Bakış", Tarihte Türk Devletleri II, Ankara, 1987, s. 486-487.
56. Zerrin Günel Öden, Karasi Beyliği, Ankara, 1999, s. 83.
57. Paul Wittek, Menteşe Beyliği, (Ter. O. Ş. Gökyay), Ankara, 1984, s. 2.
58. Wittek, a.g.e., s. 165.
59. Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul, 1995, s. 130.
60. Muhammed Berekât Bilî, el-Mısr el-İslâmiyye Munzu Feth el-İslâmî Hatta el-'Asr el-Fâtımî, Kahire, Tarihsiz, s. 189-191.
61. W. Heyd, Yakın-Doğu Ticaret Tarihi (Ter. Enver Ziya Karal), Ankara, 1977, s. 422.
62. Nasıru'd-din Muhammed b. Abdu'r-Rahîm b. el-Furat, Tarih İbnu'l-Furat, (Tah. Kostantin Zurayk), C.7, Beyrut, 1942, s. 3.
63. Şihabüddin Ahmed b. Abdulvehâb en-Nuveyrî, Nihayetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb, (Tah. Muhammed Abdulhadi Şaira-M. Mustafa Ziyade), C.30, Kahire, 1990, 240.
64. İbnu'l-Furat, Tarih İbn el-Furat, C.8, s. 93; Mufaddal b. Ebi'l-Fedail, en-Nehcü's-Sedîd ve'd-Dürrü'l-Ferîd fimâ ba'd Tarih İbn Amid, (Tah. E. Blochet), C.2, Belçika, 1983, s. 532; Muhammed b. Ahmed b. İyâs, Bedai'uz-Zuhûr fi Vekâif'd-Duhûr, (Tah. Muhammed Mustafa), C.1/1, Kahire, 1982, s. 368; Baybars el-Mansûrî, Kitabu't-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi Devleti't-Türkiyye, (Tah. Abdulhamit Salih Hamdan), Kahire, 1987, s. 122.
65. İbnu'l-Furat, Tarih İbn el-Furat, C.9, K.1, s. 33
66. İbn İyâs, Bedai'uz-Zuhûr, C.1/2, 1982, s. 363.
67. Naim Zeki Fehmî, Turuku't-Ticareti'd-Devliyye ve Mahattatuha Beyne'l-Şark ve'l- Garb, Kahire, 1973, s. 99.
68. Tefvik Yûzbekî, Tarihu Ticaret Mısr el-Bahrîyye fi-Asri'l-Memâlik, Musul, 1975, s. 61-64.
69. M. C. Şehabettin Tekindağ, Berkuk Devri'nde Memlûk Sultanlığı, İstanbul, 1961, s. 175.
70. el-Aynî, İkdu'l-Cuman fi Tarih-i Ehli'z- Zaman, C.2, Kahire, 1989, s. 9.
71. Yûzbekî, a.g.e., s. 57-60.
72. el-Aynî, a.g.e., C.3, s. 149.
73. Musa b. Muhammed b. Yahya el-Yusufî, Nûzhetü'n-Nâzır fi Sireti'l-Melik en-Nâsır, (Tah. Ahmet Hafît), Beyrut, 1986, s. 338.
74. İbn İyâs, Bedai'uz-Zuhûr, c.1/2, s. 328.
75. Takıyyu'd-din Ahmed b. Ali el-Makrızî, İgasetü'l-Ümme bi Keşfi'l-Gumme ev Tarihu'l- Mecaât fi Mısr, (Tah. Bedreddin Sibaî), Kahire, 1956, s. 74.
76. Takıyyu'd-din Ahmed b. Ali Makrızî, Kitabu's-Sulûk li-Marifet-i Düve'li'l- Mulûk, (Tah. M. Mustafa Ziyade- Said Abdulfettah Aşûr), C.1, K2, Kahire, 1956, s. 459
77. İbn Tagrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemalu'd-Din Yûsuf, en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mulûk-i Mısr ve'l-Kahire, (Tah.

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

- Muhammed Hüseyin Şemseddin), C.14, Kahire, 1963, s. 277.
78. el-Makrizî, İğase, s. 75.
 79. Said A. Aşûr, el-Asru'l- Memâlikî fi Mısır ve'ş-Şam, Kahire, 1994, s. 448.
 80. "İbn Aybek Devadarî'nin 1062 senesindeki kıtlıktan bahsederken el-Karim kelimesini kullanması, Kalkaşandî'nin Fatimilerin Karim gemilerini korumak için aldıkları önlemlerle ilgili verdiği bilgiler ve Cenize vesikalarındaki Fatimiler dönemine ulaşan bilgilerde el-Karim ismine rastlanması onların 11. yüzyıllardaki varlıklarına delil teşkil etmektedir.", el-Aşkar, Tüccaru't-Tevâbil fi Mısır el- Memlûkî, Kahire, 1999, s. 23; Aşûr, a.g.e., s. 448.
 81. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî, Subhu'l-Aşâ fi Sinâ'ati'l-İnşa, (Tah. Muhammed Hüseyin Şemseddin), C.3, Beyrut,1988, s. 537; el-Aşkar, a.g.e, s. 23.
 82. Subhi Lebib, et-Tüccar el-Kârimîyye ve Tüccar Mısır fi Usûri'l-Vustâ, el-Mecelle et-Tarihiyye el-Mısriyye, C.4, Kahire, 1954, s. 6.
 83. Eliyahu Asthor, Levant Trade in The Later Middle Ages, U.S.A.,1983, s. 270-271.
 84. Fischel, Walter,J., The Spice Trace in Mamluk Egypt, A Contribution to the Economic History of Medieval Islam", Journal of Economic and Society History of the Orient, s. 159-157; Lebib, a.g.e., s. 12.
 85. Lebib, a.g.m, s. 10.
 86. Atiyye el-Kavsi, "Adva Cedide alâ Tüccaru'l-Kârimîn Vakıa ve Vesâiki'l-Cenize", el-Mecelle et-Tarihiyye el-Mısriyye, C.22, Kahire, 1975, s. 18.
 87. Atiyye, a.g.m, s. 26.
 88. el-Makrizî, Sulûk, C.1, s. 899.
 89. Lebib, a.g.m, s. 12.
 90. Atiyye, a.g.m, s. 30.
 91. Lebib, a.g.m, s. 12.
 92. Lebib, a.g.m, s. 26.
 93. Asthor, a.g.e., s. 53.
 94. Asthor, a.g.e., s. 56-57; Lebib, a.g.m, s. 26.
 95. İbn Tagriberdî, Nücûm, C.12, 1963, s. 50; Ahmet Abdulhamid Hafaci, "Tabakâtu't-Tüccar fi Mısır el-Memluki ve Eseruha fi Muctema' Mısır", Tanta Univ. Ed. Fak. Dergisi, s. 1,1982, s. 66-67; Fischel, a.g.m, s. 163.
 96. Subhi Lebib, "Siyasetu Mısır et-Ticariyye fi Asr el-Eyyubiyyin ve'l-Memalik", el-Mecelle et- Tarihiyye el-Misriyye, C.18-19., 1981, s. 139.
 97. Eliyahu Asthor, "The Karimi Merchants", Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages, London, 1978, s. 51.
 98. Yûzbekî, a.g.e., s. 65.
 99. Atiyye, a.g.e., s. 29; Fevzi Hamid Abbas, el-Hayatu'l-İktisadiyye fi Mısır'l- Aliyye Hilâl Asri'l- Memlûkî, Kahire, 1982, s. 143, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
 100. Atiyye, a.g.e., s. 31.
 101. Lebib, a.g.m, 1981-82, s. 38.
 102. Fischel, a.g.m, s. 169.
 103. Atiyye, a.g.m, s. 27.
 104. el-Makrizî, Sulûk, C.2, s. 172; Gaudefroy Demombynes, La Syrie a le Poque Des Memluks, Paris, 1923, s. 74.
 105. Fischel, a.g.m, s. 170.
 106. Fischel, a.g.m, s. 172.
 107. Eliyahu Asthor, "The Kârimî Merchants", Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages, London, 1978, s. 55.
 108. "Meselâ, Hicri 711 (1311) senesinde Sultan el-Melik en-Nasır Nasıreddin Ebi el-Melik Muhammed b. el-Melik el-Mansur Kalavun üçüncü kez tahta geçtiğinde Kârimî tüccarlarından 10.000 Dinar borç almıştır." el-Makrizî, Sulûk, C.2, s. 103.
 109. el-Makrizî, Sulûk, C.2, s. 837(Muhakkik Notu).
 110. Fischel, a.g.m, s. 165.

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

111. Carl F. Petry, The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages, Princeton, 1981, s. 29-30.
112. Hafaci, Ahmed Abdulhamid, "Tabakâtu't-Tüccar fi Mısır el-Memlûkî ve Eseruhâ fi Muctema' Mısır", Tanta Üniv. Ed. Fak. Dergisi, s. 1, 1982, s. 68.
113. Hafaci, a.g.m, s. 68-70.
114. İbn İyâs, Bedai'u'z-Zuhûr, C.1/2, s. 153; Asthor, a.g.e., 1978, s. 49.
115. Fischel, a.g.m, s. 169.
116. el-Makrizî, Sulûk, C.3, s. 444.
117. Hilmi Muhammed Salih, İktisadu Mısır ed-Dâhili ve Enzimetuhu fi'l-Ahd el-Memâlik, İskenderiye, Tarihsiz, s. 174.
118. Fevzi Hamid Abbas, el-Hayatu'l-İktisadiyye fi Mısır el-Ulyâ Hilâl Asrı'l-Memlûki, Ayn-ı Şems Üniv., Kahire (Basılmamış Master Tezi), s. 144; Fischel, a.g.m, s. 171; Rodinson, a.g.m, s. 24.
119. Abbas, a.g.e., s. 153.
120. Fischel, a.g.m, s. 173.
121. Hafaci, a.g.m, s. 66-67.
122. Said Abdulfettah Aşûr, el-Muctema el-Mısri fi Asr Selatin el-Memalik, Tarihsiz, s. 35-36.
123. Asthor, a.g.e., 1983, s. 281.
124. Fischel, a.g.m, s. 173; Atiyye Kavsi, "Avda Cedide alâ Tüccârî'l-Karim min Vâkıa Vesâiki'l- Ceniz"e, el-Mecelle et-Tarihiyye el-Mısıryye, Kahire, 1975, s. 28.
125. Asthor, a.g.m, 1978, s. 54.
126. Lebib, a.g.m, 1952, s. 48.
127. Asthor, a.g.m, 1978, s. 54.
128. "Sultan Barsbay Hindistan tarikiyle Cidde oradan Tur ve buradan Mısır'a ve Nil yoluyla İskenderiye'ye varan malların satışına sultanın tam bir müdahalesi oldu. Bu müdahale yabancı tüccarları da teşmil olunca iş daha da karışık bir hal almıştır.", el-Makrizî, Sulûk, C4, K2, s. 824.
129. Asthor, a.g.m, 1978, ss.48-49.
130. Hafaci, a.g.m, s. 69.
131. el-Makrizî, Sulûk, C.3, K2, s. 560; İbn İyâs, Bedai'u'z-Zuhûr, C.1/2, s. 331
132. el-Makrizî, Sulûk, C.3, K2, s. 493.
133. İbn İyâs, Bedai'u'z-Zuhûr, C.1/1, s. 367.
134. el-Makrizî, Sulûk, C.3, K1, s. 390.
135. Asthor, a.g.m, 1978, s. 48-49.
136. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, İnbâu'l-Gumr bi-Ebnâi'l-Ömr fi't-Tarih, (Tah. Muhammed Abdulmuid Han), C.7, Beyrut, 1986, s. 362.
137. A. Metz, "Ortazaman Türk İslâm Dünyasında Hristiyanlar ve Yahudiler", Ülkü Dergisi, C.10, 1937, s. 55.
138. Metz, a.g.m, s. 437.
139. Metz, a.g.m, s. 438.
140. Metz, a.g.m, s. 495.
141. el-Makrizî, Sulûk, C4, K1, s. 442-443.
142. Sabri Orman, Gazali'de İktisat Felsefesi, İstanbul, 1984, s. 122.
143. Salih, a.g.e., s. 242; s. D. Goitein, "Commercial and Family Partnership the Countries of Medieval Islam", Islamic Studies, C.3., 1963, s. 331; Naim Zeki Fehmî, Turuku't-Ticareti'd-Devliyye ve Mahattatuha Beyne'l-Şark ve'l- Garb, Kahire, 1973, s. 273-75.
144. Salih, a.g.e., s. 243.
145. Avdallah, eş-Şeyh el-Emin Muhammed, Esvâku'l-Kahira munzu'l-Asrı'l-Fatimî hatta Nihayet Asrı'l-Memâlik, Ayn Şems Üniv., Kahire, 1981, (Basılmamış Doktora Tezi), s. 66-104.
146. Turan, a.g.e., s. 383.
147. Fehmî, a.g.e., s. 275; Goitein, a.g.m, s. 332.

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

148. Goitein, a.g.m, s. 334.
149. Lebib, a.g.m,1952, s. 5.
150. Gordlevski, a.g.e., s. 210-211.
151. İbnu'l-Furat, Tarih İbn el-Furat, C.8, s. 101.
152. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İslâm", Osmanlı'da Din Devlet İlişkileri (Haz. Vecdi Akyüz), İstanbul, 1999, s. 91.
153. Nehemial Levtzion, "Batı Afrikada Tüccar-Alim-Din Adamı Üçgeni", İktisat ve Din (Haz. Mustafa Özel), İstanbul, 1994, s. 174.
154. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1993, s. 19.
155. Hakkı Dursun Yıldız, "Türklerin Müslüman Olmaları", Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.6., 1992, s. 39.
156. İnalçık, a.g.m, s. 91.
157. Henri Pirenne, Ortaçağ Kentleri, (Ter. Şadan Karadeniz), İstanbul, 2000, s. 98.
158. Nuveyri, Nihayetü'l-Ereb, C.30, s. 244.
159. İbn Dokmak, Sarımuddin İbrahim b. Muhammed b. Aydemir el-Alâi, Nüzhetü'l-Enâm fi Tarihi'l-İslâm, (Tah. Semir Tabbâre), Beyrut, 1999, s. 231.
160. Gordlevski, a.g.e., s. 21-211.
161. S.D. Goitein, "The Commercial Mail Sevice in Medieval İslâm", Journal of the American Oriental Society, C.B4, n.2, 1994, s. 122.
162. İbn Tagrıberdi, Nucûm, C.7, s. 22; C.7, s. 134; Hatib el-Cevheri Ali b. Davud es-Sayrafi, Nüzhetü'n-Nufûs ve'l-Ebdan fi Tevarih ez-Zeman, (Tah. Hasan Habeşi), C.2, Kahire, 1971, s. 268.
163. Eflâki, a.g.e., C.2, 1986,
164. İbn Tagrıberdi, Nucûm, C.7/B, s. 25.
165. Mufaddal b. Ebi'l-Fedail, en-Nehcü's-Sedid ve'd-Dürrü'l-Ferid fima ba'd Tarih İbn Amid, (Tah. E. Blochet), C.3, Belçika, 1983, s. 56.
166. es-Sayrafi, Nüzhetü'n-Nufûs, C.3, 1974, s. 347.
167. Mufaddal b. Ebi'l-Fedail, en-Nehcü's-Sedid ve'd-Dürrü'l-Ferid fima ba'd Tarih İbn Amid, (Tah. E. Blochet), C.2, Belçika, 1983, s. 629.
168. İbnu'l-Furat, Tarih İbn el-Furat, C.B, s. 65.
169. Gordlevski, a.g.e., s. 210-211.
170. Köprülü, a.g.e., s. 63.
171. Ali Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği Fahu'l-Mulûk Rıdvan Devri (Nisan 1095-Aralık 1113)", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, C.II, 1971, s. 58.
172. Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, en-Nehcü's-Sedid ve'd-Dürrü'l-Ferid fima ba'd Tarih İbn Amid, (Tah. Samira Kortantamer), Freiburg, 1973, s. 65.
173. İbn İyâs, Bedai'z-Zuhûr, C.1/2, s. 485.
174. es-Sayrafi, Nüzhetü'n-Nufûs, C.3, s. 122; Kazım Yaşar Kopruman, el-Aynî'nin İkdu'l- Cumân'ında 15. Yüzyıla Ait Anadolu Tarihi ile İlgili Kayıtlar, Ankara, (Basılmamış Doktora Tezi),1971, s. 15.
175. İbn Tagrıberdi, Nucûm, C.15, s. 146; İbn Tagrıberdi, Havadisü'd-Duhûr fi Medâ'l-Eyyâm ve's-Şuhûr, Ankara, 1990, s. 212.
176. Ali b. Davud el-Cevherî es-Sayrafi, İnbâu'l-Hesr bi-Ebnâi'l-Asr, (Tah. Hasan Habeşi), Kahire, 1970, s. 423.
177. İbn Hacer Askalanî, İnbâu'l-Gumr, s. 257, s. 208; el-Makrizî, Sulûk, C3,K2, s. 802; İbnu'l- Furat, Tarih İbnu'l-Furat, C.9, K2, s. 369.
178. İbnu'l-Furat, Tarih İbn el-Furat, C.8, s. 3.
179. Mufaddal b. Ebi'l-Fedâil, en-Nehcü's-Sedid, C.1, 1982, s. 419.
180. el-Makrizî, Sulûk, C.3, s. 235; el-Aynî, Bedreddin Mahmud, İkdu'l-Cumân fi Tarihi Ehli'z- Zaman, (Tah. Muhammed Muhammed Emin), C.4, Kahire, 1992, s. 124; Makrizî, Sulûk, C.1, K.3, s. 899; Makrizî, Sulûk, C.2, K1, s. 103-104; Makrizî, Sulûk, C.2, K3, s. 837; Makrizî, Sulûk, C3, K1, s. 235; Makrizî, Sulûk, C3, K1, s. 295; el-Makrizî, es-Sulûk, C.3, K3, s. 1112; İbn Hacer, İnbau'l-Gumr, C. 3, s. 209; İbn Hacer, İnbâu'l-

XIII-XV. YÜZYILLARDA YAKIN DOĞU'NUN SOSYO-EKONOMİK HAYATINDA TÜCCARLAR

Gumr, C.4, s. 191; Ahmet Abdulhamid Hafaci, "Tabakâtu't-Tüccar fi Mısır el-Memlûkî ve Eseruhâ fi Muctema' Mısır", Tanta Üniv. Ed. Fak. Dergisi, s. 1, 1982, s. 66-67; Fischel, a.g.m, s. 163.

181. el-Makrizî, Sulûk, C4, K1, s. 156; Asthor, a.g.e., 1983, s. 56-57; Lebib, a.g.m, s. 26.

182. İbn Tagriberdî, Nucûm, C.10, s. 80.

183. el-Aşkar, a.g.e., s. 374.

184. İbn İyâs, Bedaiu'z-Zuhûr, C.1/2, s. 468.

185. el-Hasan b. Ömer b. Habîb, Tezkiretü'n-Nebiyye fi Eyyâmî'l-Mansûr ve Benihi, (nşr. M.M. Emin-Said Aşur), C.2, Kahire, 1982, s. 60; al-Aşkar, a.g.e., s. 396; es-Sayrafî, Nüzhetü'n-Nüfûs, C.3, Kahire, 1974, s. 15; "Kârimîlerin Memlûk Devleti'nde ifa ettikleri pek çok vazife vardı. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla bahsi geçen Harrubî ailesinin bu medeni faaliyetler kadar zaman zaman devletin ihtiyaç duyduğu başka husulardada kendilerine başvurulduğu görülmektedir. Mesela, Havaichane'nin ihtiyacı olan şeker gibi ihtiyaçların karşılanmasında mersum ile görevlendirildikleri de bilinmektedir." Makrizî, Sulûk, C2, K3, s. 829.

186. Petry, a.g.e., s. 29-30.